

บทที่ ๒

หลักจริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑. หลักการทั่วไปของคำสอนด้านจริยศาสตร์

นักปรัชญาจริยศาสตร์ใช้คำศัพท์ “ความดี” ในความหมายสำคัญ ๒ ประการด้วยกัน ความหมายแรกคือสิ่งที่เราพูดถึงสิ่งที่เป็น “ความดีในฐานะจุดหมาย” หรือ สิ่งที่เป็น “ความดีที่อยู่ภายใน” ในขณะที่เดียวกันก็มีความหมายในสิ่งที่เราพูดถึงสิ่งที่เป็น “ความดีในฐานะหนทาง” หรือสิ่งที่เป็น “ความดีในฐานะเครื่องมือ” ความหมายทั้งสองมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันและกัน เพราะว่าความดีในฐานะที่เป็นเครื่องมือหรือความดีในฐานะที่เป็นหนทาง เป็นสิ่งจำเป็นที่จะนำไปสู่ความดีในฐานะซึ่งเป็นสิ่งภายในหรือความดีในฐานะจุดหมาย เราอาจจะอยู่ในสถานะที่ดีกว่าต่อการเข้าใจแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับความถูกและความผิด

อะไรคือแนวความคิดเชิงอุดมคติ ? พระพุทธศาสนายอมรับแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ในฐานะที่เป็นความสุข การบรรลุธรรม ความรู้แจ้งและอิสรภาพ ในความจริงเป้าหมายเชิงจริยศาสตร์และความดีสูงสุดเหล่านี้เป็นบรมสุข ความสมบูรณ์เชิงจริยธรรม ความรู้แจ้งสูงสุด และอิสรภาพโดยสมบูรณ์ในขณะเดียวกันด้วย นี่คือการเป้าหมายที่จะต้องบรรลุในมิติของภาวะเชิงสากลจักรวาลหรือเชิงปัจเจกบุคคลความดีสูงสุดหรือแนวคิดเชิงจริยธรรม สำหรับแต่ละบุคคลถูกยอมรับในฐานะภาวะของความสุข สุขภาวะทางจิตใจ ความสมบูรณ์ อิสรภาพและการเข้าถึงความจริงมันเป็นสภาพที่แน่นแฟ้นคง (ธฺวะ) และไม่อาจพรรณนา (อโมสธรรม) พระพุทธศาสนาสามารถยืนยันในฐานะที่เป็นคำสอนซึ่งนำทางบุคคลในการแสวงหาความดีงามสูงสุด ซึ่งสามารถเข้าถึงได้โดยการเอาชนะความชั่วร้าย¹ โดยทั่วไป คำว่า “ความดี” และ “ความชั่ว” คำถามอย่างเช่น “เราควรกระทำอะไรสำหรับความดีงามของเราเอง” หรือ “เราควรทำอะไรสำหรับความดีเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อสังคม” มักเกิดขึ้นเสมอ ในประเด็นนี้ แก่นและสาระจริยธรรมของพระพุทธศาสนาจะถูกอธิบายดังนี้ “การไม่กระทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เหล่านี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”²

อย่างที่เรารู้กันดี มีการใช้คำศัพท์หรือถ้อยคำต่าง ๆ บางสิ่งซึ่งถูกพูดโดยคน ๆ หนึ่งว่าเป็นความดีอาจจะไม่ดีสำหรับคนหลายคน มุมมองเกี่ยวกับเทววิทยาหรืออภิปรัชญาอาจเป็นสิ่งที่ดีสำหรับบางคน แต่อาจจะไม่ดีสำหรับคนอื่น พฤติกรรมที่ได้รับการยอมรับว่าดีในบางพื้นที่บางชุมชนหรือบางสังคม อาจจะไม่เป็นเช่นนั้นในที่อื่น เหตุผลสำหรับความไม่เหมือนกัน คือคุณค่าที่แตกต่างซึ่งมีอยู่ในโลกของเรา³ คำอื่น ๆ ที่ระบุถึงความหมายที่คล้ายกันมากกับคำว่า “ความดี” หรือ “ความชั่ว” ซึ่งเป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา คือ คำว่า กุศล หรือ บุญ ที่หมายถึงความถูกต้อง และ คำว่า “อกุศล” หรือ “บาป” ที่หมายถึงความผิด

จากจุดยืนของทัศนะทางจริยศาสตร์ โดยปกติเรามักใช้คำว่า “ดี” หรือ “ชั่ว” “ถูก” หรือ “ผิด” กุศลหรืออกุศล บุญหรือบาป สำหรับระบุถึงระดับของการกระทำและบางครั้งเป็นการกระทำที่พิเศษของมนุษย์ การกระทำของมนุษย์อาจถูกแบ่งเป็นความถูกต้องเชิงจริยธรรม (กุศล) ความผิดทางจริยธรรม (อกุศล) ความเป็นกลางทางจริยธรรม (อพยากฤต) และการกระทำที่เป็นทั้งความดีและความชั่ว

¹ G.P. Malalasekela, ed., *Encyclopedia of Buddhism*. Vol. V. p.359.

² Dh. Verse. 183.

³ P.A. Payutto, *Good, Evil and Beyond ; Kamma in the Buddha's teaching*, p.16.

“การให้ความหมายต่อการพูดถึงการกระทำบางอย่างว่าเป็นความถูกต้องและอย่างอื่นว่าเป็นความผิดหรือ ผสมกันทั้งสองอย่าง ก็เป็นเพียงสิ่งสมมติถ้ามนุษย์เป็นเพียงการยอมรับต่อขีดจำกัดหรือเป็นเพียงปฏิกิริยาต่อ โครงสร้างทางพันธุกรรมหรือองคภาพของร่างกายหรือการกำหนดอย่างเข้มงวดโดยอดีตทางจิตใจ ถ้าเป็นเช่นนั้น มันก็ไม่อาจให้ความหมายที่จะพูดว่าการกระทำอย่างนั้นเป็นสิ่งที่ถูกหรือผิด กระทั่งมันถูกบรรจุไว้และไม่เป็น อิศระ”⁴

ในแนวทางนี้ การกระทำของคนทั้งหลายไม่ได้รับการพิจารณาว่าถูกต้องหรือผิด เพราะว่าบุคคลทำกรรม นั้นโดยไม่มีเจตนาตั้งใจ อย่างไรก็ตาม การตีค่าทางจริยธรรมของการกระทำหรือความคิดใด ๆ ต่างวางบนปัจจัย หลายอย่าง บททดสอบธรรมชาติและคุณลักษณะของการกระทำมีความต้องการให้การยอมรับต่อคำถามอย่างเช่น “การกระทำใดถูกกำหนดว่าถูกหรือผิด ?” หรือ “อะไรคือความพึงพอใจหรืออะไรเป็นบรรทัดฐานซึ่งช่วยให้เรา สามารถระบุได้และเลือกการกระทำที่ถูกต้องจากความผิดพลาด?”

ในประเด็นนี้ จำเป็นที่จะต้องสำรวจแนวคิดของสำนักปรัชญาหลัก ๒ สำนัก ดังนี้

๑.แนวคิดแบบสัมบูรณ์นิยม กลุ่มนักคิดแบบสัมบูรณ์นิยมมีแนวคิดที่ว่า “การกระทำจะถูกหรือผิดขึ้นอยู่กับ ว่าเป็นการกระทำของบุคคลใดหรือเวลาและสถานที่ที่พวกเขาแสดงออกมา”⁵ ตามแนวคิดของกลุ่มนักคิดแบบสัมบูรณ์นิยม ความถูกต้องหรือความไม่ถูกต้องเป็นสิ่งสูงสุดไม่ใช่สิ่งทั่วไป คุณค่าของมันไม่ใช่ผลกระทบจากเหตุหรือ ปัจจัย บรรดาทฤษฎีทางสัมบูรณ์นิยมเป็นทฤษฎีทางอภิปรัชญาอย่างเช่นกลุ่มนักคิดเทวนิยม พวกเขาถือว่าทั้งการกระทำที่ถูกต้องและความถูกต้องเป็นเพราะว่านี่เป็นเพราะเจตจำนงค์ของพระเจ้าและเป็นสิ่งที่ถูกต้องโดย สอดคล้องตรงกัน

๒.แนวความคิดแบบสัมพัทธนิยม กลุ่มสัมพัทธนิยมมีทัศนะว่า แนวคิดเกี่ยวกับความถูกต้องหรือความไม่ถูกต้องมีความแตกต่างในช่วงประวัติศาสตร์ที่ต่างกันและในสังคมที่ต่างกัน ด้วยว่าพวกมันมีวัตถุดิบที่สัมพันธ์กัน ภายในกรอบของการอ้างอิงของพวกมัน”⁶ ในบรรดาผู้ที่เชื่อว่า ความถูกต้องและความไม่ถูกต้องสัมพันธ์กัน กลุ่ม เวทนานิยมถือว่าความถูกต้องและความไม่ถูกต้องของการกระทำขึ้นอยู่กับความคิดและความรู้สึกของมนุษย์ การกระทำที่ถูกต้องเป็นการกระทำที่คนส่วนใหญ่ชอบหรือเห็นด้วย ขณะที่การกระทำที่ไม่ถูกต้องเป็นการกระทำที่คนทั้งหลายไม่ชอบหรือไม่เห็นด้วย

ระหว่างกระแสความคิดหลักทั้งสองนี้ มีหลายสำนักที่กล่าวถึงการตัดสินความถูกต้องและความไม่ถูกต้อง การแจกแจงรายละเอียดจะไม่กล่าวไว้ที่นี่ กล่าวโดยย่อเราถือว่ามีแนวความคิด ๒ ประเภทที่ตัดสินความถูกต้อง ความไม่ถูกต้องและบาป อีกประการหนึ่ง ความถูกต้องและความไม่ถูกต้องเป็นสิ่งสัมบูรณ์และแน่นอนไม่ได้อิงอาศัยปัจจัยที่สัมพันธ์กัน ในแนวความคิดที่ตรงกันข้าม แนวคิดเรื่องความถูกต้องและความไม่ถูกต้องเป็นสิ่งไม่คงที่ มันเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เมื่อเราย้อนกลับมามองที่พระพุทธศาสนา คำถามบางอย่างอาจเกิดขึ้นว่า อะไรคือจูนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับประเด็นทางจริยธรรมและความเห็นเรื่องความถูกต้องและความไม่ถูกต้อง การให้คำตอบที่แม่นยำและถูกต้องเกี่ยวกับจุดยืนของทัศนะทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา เราต้องย้อนกลับไป การวิเคราะหค์ัมภีร์ของพระพุทธศาสนา

⁴ K.N. Jayatilleke, *Ethics in Buddhist Perspective*, (Kandy : BPS, 1984), p.42.

⁵ Ibid., p.44.

⁶ Ibid., p.45.

๒.๒ แนวคิดพื้นฐานทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนา ความถูกต้องและความไม่ถูกต้องเป็นบางสิ่งที่กำหนดได้ อย่างที่เราได้พูดไว้ก่อน ความถูกต้อง ความดีและกุศลเป็นศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน ตามทัศนะของเค เอ็น ชยติเลเก คำว่า “ความดี” ถูกใช้ในสองความหมายที่สำคัญ ความหมายในสิ่งที่เราพูดถึง สิ่งที่เป็นความดีในฐานะที่เป็นเป้าหมายสุดท้ายหรือ สิ่งที่เป็นความจริงโดยไม่แปรผัน ความหมายในสิ่งที่เราพูดถึง สิ่งที่เป็นความดีในฐานะหรือวิธีการหรือสิ่งที่เป็นความดีในฐานะเครื่องมือ⁷ ความหมายของความดีทั้งสองนี้สัมพันธ์ภายใน ในทัศนะของพระพุทธศาสนา คำอธิบายของอกุศล (ความถูกต้องหรือความดี) ถูกให้ไว้ดังต่อไปนี้

๑.อาโรคยา : ปราศจากโรค นั่นคือ จิตใจอิสระจากความเจ็บป่วย อย่างที่รู้จักกันโดยทั่วไปส่วนมากกว่า “จิตที่มีสุขภาพ” ซึ่งเชื่อมโยงถึงปัจจัยหรือองค์ประกอบที่สนับสนุนสุขภาวะทางจิต สร้างสุขภาวะทางจิตใจไม่วุ่นวายและตั้งมั่น

๒.อนวัชชะ : ปราศจากโทษ จิตใจ ที่ไม่มีมลทินหรือมีดมืดแต่สะอาด ผ่องใสและแจ่มแจ้ง

๓.กุศลสัมภุตตะ : วางอยู่บนสติปัญญาหรือความฉลาด คุณสมบัติของจิตที่เต็มไปด้วยปัญญา หรือคุณสมบัติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความรู้และความเข้าใจความจริง ความหมายนี้เชื่อมโยงกับคำสอนที่อธิบายว่า กุศลประกอบไปด้วยโยนิโสมนสิการ (การพิจารณาโดยแยบคาย) เป็นตัวนำ

๔.สุขวิปากะ : มีความสุขเป็นผล กุศลเป็นองค์ประกอบที่สร้างความสำราญ เมื่อกุศลเกิดขึ้นในจิต มีความหมายของสุขภาวะโดยธรรมชาติปราศจากความต้องการอิทธิพลภายนอกใด ๆ⁸ ความหมายของอกุศล (ความไม่ถูกต้องหรือบาป) ควรเข้าใจในแนวทางตรงกันข้ามคำอธิบายของกุศลที่ระบุไว้ข้างบน

๒.๒.๑ แนวความคิดทางจริยธรรมที่วางอยู่บนแรงจูงใจ

พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับการกระทำว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม เพราะมีเจตนา เราจึงสร้างกรรมทางกาย วาจาและใจ”⁹ เพราะฉะนั้น บริบททางพระพุทธศาสนากรรมคือความตั้งใจซึ่งรวมถึงเจตนา เจตจำนง การเลือกและการตัดสินใจ หรือพลังที่นำไปสู่การกระทำ ปราศจากความตั้งใจแล้วกรรมย่อมไม่ดำรงอยู่ในความหมายทางพระพุทธศาสนา เมื่อเราพูดถึงการกระทำนั้นหมายความว่าเรากำลังพูดถึงความตั้งใจ การกระทำถูกกระตุ้นโดยความตั้งใจ

สิ่งที่อยู่เบื้องหลังฉากของการกระทำนำไปสู่การกระทำดีและการกระทำชั่ว ด้วยการสำรวจตรวจสอบเราจะพบว่ากรกระทำของเราถูกกระตุ้นโดยปัจจัยที่เป็นกุศล ๓ ประการ และปัจจัยที่ไม่เป็นกุศล ๓ ประการ ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“อะไรที่เป็นปัจจัยแห่งกุศล? มันคือรากเหง้าของกุศล ๓ ประการ ได้แก่ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง และกิเลสทั้งหมดที่เกิดจากมัน ความรู้สึกการรับรู้ ความแพร่หลาย การรับรู้ซึ่งบรรจากรากเหง้าของอกุศล : กายกรรม วชิกรรมและมโนกรรม ซึ่งมีรากเหง้าของอกุศลเป็นพื้นฐาน เหล่านี้เป็นปัจจัยที่เป็นอกุศล”¹⁰

เป็นที่ชัดเจนว่าจากจุดยืนของพระพุทธศาสนา บรรทัดฐานแรกของความดีและความชั่วคือความตั้งใจหรือความตั้งใจของผู้กระทำ ถ้าการกระทำถูกกระตุ้นโดยรากเหง้าของการกระทำดี การกระทำนั้นถูกถือว่าเป็นความดีในทางตรงกันข้าม ถ้าการกระทำถูกกระตุ้นโดยรากเหง้าของการกระทำชั่ว การกระทำนั้นนั้นถูกถือว่าเป็นความชั่ว นี้

⁷ Ibid., p.15.

⁸ P.A. Payutto, Good, Evil and Beyond : Kamma in the Buddha's Teaching, p.18.

⁹ A. III. 415.

¹⁰ Dhs. P. 181, Dhs. (Bhumibhalo Foundation), p.320

เป็นแนวทางที่เรียบง่ายสำหรับเรา การตัดสินการกระทำต่าง ๆ ตามหลักการนี้ ดูเหมือนว่ามุมมองทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับกรรมเป็นสิ่งสัมบูรณ์และคงที่ ดูเหมือนจะไม่หลากหลายไปตามองค์ประกอบภายนอก รากเหง้า ๓ ประการของการทำความดีสามารถส่งผลให้เกิดอิทธิพลที่ดี ซึ่งนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดอย่างพระนิพพาน เพราะฉะนั้น โดยการมองเห็นต้นตอ เราสามารถตัดสินจุดหมายได้ ดังนั้นในการกำหนดความถูกต้องและความไม่ถูกต้องของการกระทำ เจตนาหรือแรงจูงใจเป็นองค์ประกอบแรกที่ต้องนำมาพิจารณา จากอรรถาธิบายนี้ มันสามารถสรุปโดยรวมว่าเป็นเจตนาหรือความตั้งใจที่สร้างภาวะของการรับรู้การกระทำที่ดีหรือชั่ว สำหรับการบ่งบอกลักษณะบรรทัดฐานทางศีลธรรม เราสามารถตัดสินการกระทำโดยการดำรงอยู่หรือการสูญเสียรากเหง้าทางศีลธรรมหรือไร้ศีลธรรม ความดีสูงสุดถูกบรรลุได้โดยการเอาชนะบาปทั้งปวง เพราะฉะนั้น ระหว่างรากเหง้าทั้งสองประเภท ด้านดีควรถูกส่งเสริม ด้านไม่ดีควรถูกกำจัด

๒.๒.๒ แนวความคิดทางจริยธรรมที่วางอยู่บนผลของกรรม

หนึ่งในบรรทัดฐานหลักของการตัดสินการกระทำเกี่ยวเนื่องกับคำถาม เช่น สิ่งที่ดีว่าเป็นความถูกต้อง เพราะมุ่งไปสู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดหรือไม่ หรือความไม่ถูกต้องเพราะมันมุ่งไปสู่จุดหมายที่ตรงกันข้าม ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เป้าหมายสูงสุดของแต่ละบุคคลคือการบรรลุพระนิพพาน ภาวะของความสุขสูงสุด ความสมบูรณ์ทางจริยธรรม การบรรลุความจริงสูงสุด การเข้าถึงอิสรภาพและสุขภาวะทางจิตที่สมบูรณ์

ในประเด็นนี้ พระนิพพานเป็นบรรทัดฐานสำหรับการตัดสินการกระทำที่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องอย่างที่เราได้พูดแล้วหลายครั้ง อะไรก็ตามที่หมายถึงสิ่งที่เราดำเนินตามในขอบเขตการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาทั้งหมดมุ่งตรงไปที่พระนิพพาน และหนทางที่จะนำไปสู่นิพพานตามคำสอนของพระพุทธเจ้าคืออริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้นทฤษฎีเกี่ยวกับการตัดสินก็คือการกระทำอะไรก็ตามที่จะนำไปสู่พระนิพพานเป็นความถูกต้อง ขณะที่การกระทำอื่น ๆ ที่ไม่ลงรอยกันกับแนวทางที่จะมุ่งไปสู่พระนิพพานเป็นความไม่ถูกต้อง

คำสอนของพระพุทธเจ้าก็เช่นเดียวกันมีกลวิธีการตัดสินคุณค่าเชิงจริยธรรมของการกระทำจากจุดหมายมากกว่าวิธีการ “เมื่อเธอทราบด้วยตนเองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นอกุศล สิ่งเหล่านี้เป็นภัย สิ่งเหล่านี้บัณฑิตติเตียน สิ่งเหล่านี้ปฏิบัติตามแล้วจะนำมาซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้เกิดกุศล แต่เป็นสาเหตุของความทุกข์ แล้วจึงสละสิ่งเหล่านี้เสีย”¹¹

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เราจะพบร่องรอยเกณฑ์การตัดสินความถูกต้องและความไม่ถูกต้องในการสนทนากันระหว่างพระอานนท์เถระกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังนี้

พระราชา : พระคุณเจ้าผู้เจริญ เมื่อประชาชนผู้โง่เขลา ไร้ปัญญา ขาดการพิจารณาไตร่ตรองกล่าวสรรเสริญหรือตำหนิผู้อยู่อยู่ กระผมไม่ใส่ใจถ้อยคำของพวกเขา แต่สำหรับบัณฑิตผู้มีปัญญาและพิจารณาไตร่ตรองแล้วก่อนสรรเสริญหรือวิพากษ์วิจารณ์ กระผมให้ความสำคัญต่อถ้อยคำของเขา พระอานนท์ผู้เจริญการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจา และการกระทำทางใจเช่นใดที่ถูกติเตียนโดยสมณพราหมณ์ผู้มีปัญญา

พระอานนท์ : การกระทำเหล่านั้น...เป็นการกระทำที่เป็นอกุศล มหาบพิตร

พระราชา : การกระทำเช่นใดที่เป็นอกุศล ?

พระอานนท์ : การกระทำที่เป็นภัย

พระราชา : การกระทำเช่นใดที่เป็นภัย ?

พระอานนท์ : การกระทำที่ไม่เป็นธรรม

¹¹ A.I. 189.

พระราชชา : การกระทำเช่นใดที่ไม่เป็นธรรม?

พระอานนท์ : การกระทำที่ส่งผลให้เกิดความทุกข์

พระราชชา : การกระทำเช่นใดที่ส่งผลให้เกิดความทุกข์ ?

พระอานนท์ : การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจที่เบียดเบียนตัวเอง เบียดเบียนผู้อื่นหรือที่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มอกุศลและการลดน้อยของอกุศล ดูกรมหาบพิตร การกระทำเหล่านี้ถูกติเตียนโดยสมณพราหมณ์ผู้มีปัญญา การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ให้ผลเป็นความสุข การกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนทั้งตัวเองและผู้อื่น นำไปสู่การลดอกุศลและการเพิ่มกุศล มหาบพิตร การกระทำเหล่านี้ไม่ถูกติเตียนโดยผู้มีปัญญา¹²

จากการสนทนานี้ เป็นที่ชัดเจนว่าพระพุทธศาสนามีมาตรฐานในสิ่งที่ประมาณการตัดสินทางจริยธรรม อย่างไรก็ตาม มาตรฐานนั้นต้องอยู่ในเส้นตรงกับกฎเกณฑ์แห่งกรรมหรือกรรมนิยาม กรรมนิยามคือกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ นั่นคือกระบวนการของการเกิดการกระทำและผลของการกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรรมนิยามโยงไปถึงการทำงานของความจริงหรือกระบวนการของเจตสิกและวิบากของมัน กฎแห่งกรรมสามารถอธิบายได้ง่าย ๆ ว่า “การกระทำความดีย่อมนำไปสู่วิบากที่ดี การกระทำความชั่วย่อมนำไปสู่วิบากที่ไม่ดี”¹³

ในระดับของสมมติสัจจะ การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมตามคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นภาวะสถิต การกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ คุณสมบัตินี้ของแต่ละความจริงทำให้เกิดความหลากหลายในการตัดสินหรือคุณค่าของการกระทำ กล่าวโดยประการอื่น คุณค่าของการกระทำสามารถถูกตัดสินได้โดยจุดหมายสุดท้าย ซึ่งพระพุทธศาสนาเน้นย้ำอย่างพระนิพพาน เพราะฉะนั้นในประเด็นนี้การกระทำที่ดีคือการกระทำที่นำไปสู่พระนิพพาน

๒.๒.๓ เจตจำนงเสรีและทัศนะของพระพุทธศาสนาเรื่องอิสรภาพของเจตจำนง

หลักคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมถูกสั่งสอนโดยพระพุทธศาสนาในอินเดียสมัยโบราณ รวมทั้งศาสนาเชน ศาสนาพราหมณ์และลัทธิจารวาก ทั้ง ๆ ที่รู้จักตาดั้งเดิม แต่ก็มี ความแตกต่าง และยอมรับว่ากินความหมายกว้างใน คำสอนเรื่องกรรมแต่ละสำนักความคิด ในที่นี้เราจะแบ่งแยกคำสอนเรื่องกรรมของพระพุทธศาสนาจากแนวคิด เรื่องกรรมที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนา ซึ่งอยู่ร่วมสมัยเดียวกับพระพุทธเจ้า จุดมุ่งหมายอย่างหนึ่งของการศึกษาคือการ สืบค้นหาว่ามี “เจตจำนงเสรี” ในคำสอนเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาหรือไม่ เจตจำนงเสรีเป็นแนวคิดของนัก ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่โดยเฉพาะ เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นการยากที่จะหาคำอธิบายแนวคิดที่เทียบเท่าที่เดียว อย่างไรก็ตาม เจตจำนงเสรีสามารถที่จะให้คำจำกัดความโดยหยาบ ๆ ดังนี้ “ความสามารถที่จะ กระทำหรือแสดงออกมาโดยไม่ถูกบังคับ อิสรภาพที่จะเลือกจากชุดทางเลือกของการกระทำโดยปราศจากการ ยับยั้งหรือการบีบบังคับ ศักยภาพเบื้องหลังที่กระทำการรับรู้ การตัดสินใจหรือการยึดเอาชุดการกระทำที่คนหนึ่ง เลือก อย่างไรก็ตามความสามารถที่ไม่ถูกบังคับนี้ไม่ได้หมายถึงอิสรภาพโดยสูงสุด รูปแบบเสรีภาพนิยมขั้นสัมบูรณ์ อิสรภาพคือแนวคิดสัมพัทธ์และอยู่ในบริบทเฉพาะตัวนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อถูกมองจากจุดยืนของทัศนะทาง

¹² M. II. P.114.

¹³ P.A. Payutto, *Good, Evil and Beyond : Kamma in the Buddha's Teaching*, p.1.

พระพุทธศาสนา มีการใช้โดยเฉพาะในฐานะแนวคิดทางจริยธรรมและสังคม”¹⁴

อย่างไรก็ตาม ในการพยายามเข้าใจเจตจำนงเสรีโดยใช้คำจำกัดความที่ให้ไว้ข้างบน เราจะสำรวจคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในใจว่าพระพุทธศาสนาไม่พอใจกับการเข้าถึงเจตจำนงทั่วไป พระพุทธศาสนายืนยันว่าเหนือเจตจำนงเสรีขึ้นไปยังมี “อิสรภาพของเจตจำนง” ซึ่งบ่งถึงสภาวะทางจิตไม่แน่นอนด้วยกิเลสชนิดใด ๆ

๒.๒.๔ เจตจำนงเสรีในหลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนา

การจะทำปรัชญาแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเรื่องเจตจำนงเสรีให้ชัดเจนมากขึ้น เราควรจะนำเสนอคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในฐานะที่เป็นแนวความคิดที่แพร่หลาย และสั่งสอนโดยครูทั้ง ๖ ผู้เป็นเจ้าของสำนักที่อยู่ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ในสามัญผลสูตรครูทั้ง ๖ สำนักถูกเรียกว่า “ผู้นำหมู่คณะ ผู้นำของเหล่าสาวก ครูเจ้าสำนักที่มีชื่อเสียง ในฐานะที่เป็นนักปราชญ์ได้รับการยกย่องโดยประชาชน เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการถือบวชยาวนาน เป็นผู้อาวุโสและเป็นรัตตัญญู”¹⁵ ชื่อของครูทั้ง ๖ สำนักคือ ๑) ปุราณกัสสปะ ๒) มกขลิโคสาล ๓) อชิตเกสกะมพล ๔) ปกุธกัจจายนะ ๕) สลัญชัยเวทลบุตร

ครูเจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงทั้ง ๖ ท่านนี้ ได้อธิบายตีความแนวคิดเรื่องกรรมที่แตกต่างกัน และได้เผยแผ่คำสอนเรื่องกรรมในแนวทางที่แตกต่างตามความเชื่อของพวกเขา ดังนี้

๑. ปุราณกัสสปะ เป็นเจ้าของความเชื่อที่ว่า ไม่มีทั้งเหตุและปัจจัยในการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง สามัญญผลสูตรอธิบายอย่างชัดเจนว่า เขาปฏิเสธอย่างสูงสุดถึงปฏิภิกขิยาในการให้ผลของทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว¹⁶ ความเชื่อของเขาสามารถพบได้ในสูตรการวางคะของศาสนาเซน ซึ่งอธิบายว่า “เมื่อมนุษย์กระทำหรือให้คนอื่นกระทำ มันก็ไม่ใช่จิตวิญญาณของเขาที่กระทำหรือเป็นสาเหตุให้ทำ”¹⁷ เพราะฉะนั้นคำสอนของเขาจึงถูกพระพุทธศาสนาและศาสนาเซนเรียกว่า อภิกิริยวาทะ (ผู้เชื่อในความไม่มีเหตุปัจจัย)

๒. มกขลิโคสาล ทศณะของเขาเป็นที่รู้จักกันดีในฐานะ “อภิกิริยวาท” เพราะว่าเขาเชื่อว่าวิญญาณไม่มีอยู่จริง หรือมันไม่มีการกระทำหรือไม่มีผลที่เป็นวิบากของการกระทำแม้ในระดับของสมมติสัจจะ จากการปฏิเสธผลของการกระทำและพลังของกรรม เขาเชื่อว่าสรรพสัตว์ทั้งปวงเป็นประธานแห่งเรื่องราวของการดำรงอยู่ที่แน่นอนและไม่เปลี่ยนแปลง แต่ละบุคคลต่างมีบุคลิกลักษณะที่ไม่สามารถเลือกได้ จากจุดยืนและทศณะทางจริยธรรมมนุษย์จะเป็นคนดีหรือเลวได้โดยปราศจากเหตุปัจจัย ไม่มีกรรมและวิบากกรรม ไม่มีเหตุปัจจัยและผลปรากฏมนุษย์หมุนไปตามทางนี้และทางนั้นเพราะชะตากรรม¹⁸ การตีค่าความเชื่อนี้ มกขลิโคสาลจึงถูกเรียกว่านียตวาทะ (ชะตากรรมนิยม) ในบรรดาครูเจ้าสำนักทั้ง ๖ มกขลิโคสาลถูกพระพุทธเจ้ามองว่าเป็นเจ้าลัทธิที่อันตรายมากที่สุด เพราะว่าเขาไม่รับรองความรับผิดชอบของมนุษย์ในการกระทำกรรม ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เราค้นพบข้อความที่ยืนยันความรู้สึกของพระพุทธเจ้าที่มีต่อมกขลิโคสาล “เราไม่รู้จักว่าจะมีบุคคลใด ๆ ที่เต็มไปด้วยความต่ำทรามเช่นนี้ในบรรดาคนทั้งหลาย ผู้ที่ทุกข์ยากเช่นนั้น ผู้ทุกข์โศกเช่นนั้นในบรรดาเทวดาและมนุษย์เท่ากับมกขลิโคสาลเลย”¹⁹

¹⁴ G.P. Malalasekera, ed., *Encyclopedia of Buddhism*, Vol. V. p.278.

¹⁵ D.I. p.47.

¹⁶ Ibid., p.47 and also see *Dialogue of the Buddha* 1, pp.69-70.

¹⁷ *Sutrakrtanga*, (I.I.I.13) Quoted in Bimala Churn Law, edit., *Buddhist Studies*, (Varanasi : Indological Book House), p.75.

¹⁸ *Dialogue of the Buddha*, p.72.

¹⁹ A.I. p.33.

๓.อชิตเกสก์มพล คำสอนเรื่องกรรมตามทัศนะของอชิตเกสก์มพลถูกบันทึกเอาไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกดังต่อไปนี้ “ไม่มีสิ่ง เช่นนั้น มหาบพิตร ไม่ว่าจะเป็นการถวายทานหรือการสักการบูชาหรือการบวงสรวงอ้อนวอน ทั้งไม่มีวิบากและไม่มีผลของการกระทำดีหรือการกระทำชั่ว ไม่มีสิ่งเช่นนั้นไม่ว่าจะเป็นโลกนี้หรือโลกหน้า”²⁰ ดังนั้น คำสอนเรื่องกรรมของเขาจึงเป็นเหมือนของกลุ่มวัตถุนิยม เพราะว่าเขาปฏิเสธความเป็นไปได้ของกรรมและการเกิดใหม่ โดยแนวทางของคำสั่งสอนนี้ เขาจึงเป็นที่รู้จักในนามอุจเฉทวาทะ (สูญนิยม)

๔.ปุกุฏัจจายณะ ในความเกี่ยวเนื่องกับหลักคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม ปุกุฏัจจายณะสอนว่ามีธาตุที่นิรันดรอยู่ ๗ อย่าง และไม่มีวัตถุที่เราทำได้ ไม่มีการแปรเปลี่ยนใดที่จะส่งผลต่อธาตุนิรันดรได้ ในแนวทางเดียวกัน ปุกุฏัจจายณะตั้งสมมติฐานว่า อะไรก็ตามที่อาจจะเกิดขึ้นในชีวิตต่อบุคคลไม่มีผลกระทบที่เกิดจากวิญญาน ไม่มีแม้แต่กุศลหรืออกุศลใด ๆ ที่จะได้รับ²¹ แนวความคิดนี้ปฏิเสธคุณค่าทางจริยธรรมของการกระทำ เพราะว่าปุกุฏัจจายณะสอนว่าทั้งวิญญานและโลกเป็นสิ่งที่นิรันดร การให้กำเนิดสิ่งใหม่จึงไม่มี สรรพสิ่งแนวแน่มั่นคงเหมือนกับยอดขุนเขาหรือแท่งศิลาทิพย์ เขาจึงเป็นที่รู้จักในฐานะสัสสตวาทะ (นิรันดรนิยม)

๕.สัจญชัยเวทลลบุตร ตามหลักฐานคัมภีร์พระไตรปิฎก สัจญชัยเวทลลบุตรถูกวาดภาพให้เป็นพวกอมราวิปะ (เลื่อนไหลประดุจปลาไหล) เมื่อเขาถูกถามปัญหา เขาจะไม่ตอบคำถามตรง ๆ แทนที่ด้วยการพยายามเลื่อนไหลเอาตัวรอดเหมือนกับปลาไหล โดยปราศจากการให้คำตอบที่เฉพาะเจาะจง ยกตัวอย่าง เช่น “ถ้าคุณถามข้าพเจ้าเกี่ยวกับสภาวะที่ถูกสร้างโดยความเปลี่ยนแปลง หรือสิ่งที่มีผลใด ๆ ผลของการกระทำความดีหรือความชั่วใด ๆ หรือสิ่งที่มีมนุษย์ผู้ใดชนะความจริงดำรงอยู่ต่อหลังความตายหรือไม่ ต่อคำถามหรือแต่ละคำถามหรือคำถามใด ๆ ข้าพเจ้าก็จะให้คำตอบเดียวกัน”²² การตีความชนิดของประเด็นคำถามที่คลุมเครือ เราไม่ได้รับการบอกใบ้ใด ๆ ของแนวคิดเกี่ยวกับกรรมของเขา ด้วยทัศนคตินี้เขาจึงถูกวิพากษ์วิจารณ์โดยพระเจ้าอชาตศัตรูว่าเป็นครูเจ้าลัทธิที่โง่เขลามากที่สุด

๖.นิครนถ์ นาฏบุตร ในประเพณีของศาสนาเซน นิครนถ์นาฏบุตรรู้จักในนาม วรรณมานะ มหาวีระ ตีรลังกร (ศาสดา) องค์ที่ ๒๔ ของศาสนาเซน บรรดาครูเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ท่านเป็นบุคคลคนเดียวที่คำสอนยังคงอยู่เป็นศาสนาที่มีชีวิตอยู่ ตามทัศนะของท่าน วิญญานเป็นสิ่งถาวรและกรรมถูกยอมรับว่าเป็นสารัตถะที่จับต้องได้ พลังกรรมนี้ถูกสะสมอยู่รอบ ๆ วิญญานในระหว่างจำนวนที่นับไม่ถ้วนของอดีตชาติ (กัมมณสรีระ) หมุนอยู่รอบ ๆ วิญญานอย่างที่มีมันเยียนวายจากภพสู่ภพ ในขั้นต้น เมื่อมันเข้าสู่ชิวะ (ร่างกาย) มันเล็กมาก แต่เข้าไปเพียงครั้งเดียว มันแผ่ตัวเองไปอย่างนั้นเพื่อเติมชิวะให้เต็มโดยสมบูรณ์ เมื่อมันจะละทิ้งร่างกาย มันจะพักอยู่ช่วงสั้น ๆ และออกมาจากร่างกายในฐานะอนุภาคชั่วขณะ การดับสูญไปของกรรมเก่าจะเป็นไปได้โดยการปฏิบัติสันโดษและการป้องกันไม่ให้เกิดกรรมใหม่เป็นไปได้โดยอภิรยะ²³ ตามคำสอนของศาสนาเซน การกระทำทางกายและการกระทำทางวาจา มีความสำคัญมากกว่าการกระทำทางใจ เพราะฉะนั้นความหมายของกรรมตามทัศนะของศาสนาเซนแตกต่างเป็นพิเศษจากคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่เหมือนกับพระพุทธศาสนา ศาสนาเซนถือว่าการประกอบกรรมชั่วจะด้วยความจงใจหรือไม่ก็ตามนำไปสู่ผลอย่างเดียวกัน “คนที่ประกอบอาชญากรรมหรือผู้ที่เปียดเบียนสรรพสัตว์ใน

²⁰ Dialogue of the Buddha, p.73.

²¹ Ibid., p.74.

²² Ibid., p.75.

²³ Bhattacharya, Jain Philosophy : History Outline, (Delhi : Munshiram Manoharlal 1975) pp.169-177.

แนวทางใด ๆ โดยปราศจากความตั้งใจไม่มีความผิด อุปมาเหมือนคนที่จับต้องไฟถูกไฟไหม้”²⁴ ตามทัศนะนี้ นิครนถ์นาฏบุตรเป็นที่รู้จักว่าเป็นผู้มีความเชื่อแบบกิริยวาทะ (คำสอนที่สักว่าการกระทำ) ครูเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ท่าน เป็นปรปักษ์กับพระพุทธเจ้า ทั้งพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธองค์วิพากษ์คำสอนของครูเหล่านี้ ยกตัวอย่างเช่น ปุราณกัสสปะสอนว่าการกระทำความชั่วไม่มีการให้ผลชั่ว (บาป) หรือวิบากกรรม และการกระทำ ความดีไม่ได้รับผลดี กล่าวโดยประการอื่นอีก ไม่มีการเกี่ยวพันกันระหว่างการกระทำและผลบนพื้นฐานทาง ศีลธรรมหรือบรรทัดฐานทางจริยธรรม ไม่มีกฎทางศีลธรรมที่ทำให้แน่ใจได้ว่าจะมีผลตามมาที่น่าพอใจสำหรับ คุณธรรมและผลที่ไม่น่าพอใจสำหรับความชั่วร้าย ปุราณกัสสปะได้ระบุเอาไว้ว่าศีลธรรมไม่มีประเด็นต่อการ กระทำ คำสอนนี้แสดงให้เห็นว่าไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำความดีหรือความชั่ว การกระทำของมนุษย์ เป็นเพียงสิ่งหนึ่ง คุณธรรมและความชั่วก็เป็นอีกสิ่งหนึ่ง ความรับผิดชอบทางศีลธรรมเป็นความไม่จำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของพวกเขาตามทัศนะของปุราณกัสสปะ คำสอนของปุราณกัสสปะเป็นส่วนหนึ่งของลัทธิสุญนิยม ตามทัศนะของเขาความสุขและความทุกข์เป็นไปตามยถากรรมและปราศจากสาเหตุและผล

ทั้ง ๆ ที่เขาปฏิเสธสาเหตุทางศีลธรรมและผลของการ ประพฤติตามศีลธรรม มักขลิโคสาลยอมรับความเป็นไปได้ของความบริสุทธิ์ทางศีลธรรม อิสรภาพของการกระทำ เขาเพิ่มเติมว่าการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ แต่ละบุคคลจะประสบความสุขและความทุกข์ สุดท้ายก็จะบรรลุ ความบริสุทธิ์บริบูรณ์ การทำลายความทุกข์จะมีได้ด้วยพลังแห่งอำนาจชะตากรรมสื่อให้เห็นแนวคิดแบบ นิยัตินิยม²⁵ ตามทัศนะของมักขลิโคสาล หนทางที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ไม่อาจถูกควบคุมได้โดยปัจเจกบุคคล

“มี ๘๔,๐๐๐ มหากาลป์ที่ผู้ฉลาดและผู้โง่เขลาจะประสบและทำที่สุดแห่งทุกข์อย่างเดียวกัน ไม่มีคำถาม ของการนำกรรมที่ยังไม่ได้ถึงที่ไปสู่วิบาก ไม่มีทั้งการใช้กรรมหมดโดยทันทีที่ยังไม่ถึงที่ ด้วยการกระทำที่มีคุณธรรม ด้วยการปฏิญาณ ด้วยการสารภาพบาป หรือด้วยการบำเพ็ญกุศล สิ่งนั้นไม่ก่อให้เกิดผลได้ สังสารวัฏไม่ได้ถูกวัดผล เหมือนตะกร้า ด้วยความดีใจและความเสียใจและจุดหมายที่กำหนดไว้ของมัน มันไม่เป็นทั้งการลดไม่ใช่ทั้งการเพิ่ม ไม่มีทั้งมากเกินไปหรือไม่เพียงพอ เป็นเหมือนม้วนเส้นด้ายเมื่อขว้างออกไปสุดสาย คนโง่เขลาและคนฉลาดก็จะ หมดระยะ และทำความที่สุดแห่งทุกข์ได้”²⁶

ข้อความนี้ระบุอย่าง ชัดเจนถึงชะตากรรมนิยมและนิยัตินิยมในโลกทัศน์ของมักขลิโคสาล เขาเชื่อว่าสรรพสัตว์ถูกกำหนดจากขณะของ การสร้างสรรพค์ของเขาเองและชนิดของการตัดสินใจทางศีลธรรมเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ และชนิดของการกระทำ ความดีและความชั่วไม่ส่งผล เมื่อเวลามาถึงเขาเชื่อว่าคนทั้งปวงก็จะได้รับการปลดปล่อยจากความทุกข์โดยอัตโนมัติ

พระพุทธเจ้าไม่เห็นด้วยกับครูทั้งสองสำนักนี้บน พื้นฐานที่ว่าคำสอนของเขาไม่สมบูรณ์เพียงพอ ทั้งไม่ระบุถึงความมีอยู่ของเจตจำนงเสรีและความรับผิดชอบทาง ศีลธรรม โดยปราศจากประเด็นทั้งสองนี้ คำสอนเรื่องกรรมก็จะไม่มีผลใด ๆ พวกเขาส่งเสริมทัศนะที่ผิดพลาด และ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การส่งเสริมทัศนะที่ผิดพลาดแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน ดังนี้

๑. ปุพเพทเหตุวาทะ ความเชื่อที่ว่า ความสุขและความทุกข์เกิดจาก กรรมในอดีต (ลัทธิกรรมเก่า) **๒. อิศรนิมมานเหตุวาทะ** ความเชื่อที่ว่าความสุขและความทุกข์ทั้งปวงมีสาเหตุ มาจากการสร้างของเทพเจ้าผู้มีอำนาจสูงสุด (ลัทธิพรหมลิขิต)

²⁴ L. Dela Vallee Poussin, *The Way to Nirvana*, (Delhi : Sri Satguru Publications, 1982), p.69

²⁵ Jotiry Dhirasekera, edit., *Encyclopedia*, Vol.IV. p.400.

²⁶ D.I. p.53.

๓. **อเหตุวาทะ** ความเชื่อที่ว่าความสุขและความทุกข์ทั้งปวงเป็นเรื่องบังเอิญ ไม่มีสาเหตุ (อนิยัตินิยมหรือ ลัทธิบังเอิญ)²⁷ สำหรับสัทยชัยเว

ทัลลบุตร จัดว่าเป็นผู้นำเสนอความคิดสั้นไหลดุดปลาไหล (อมราวชิเชปะ) ครูเจ้าลัทธิทั้งหลายเหล่านี้ยึดถือเอาทัศนะ ไตทศนะหนึ่งของทัศนะที่ผิดพลาดเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมทั้ง ๓ นี้ เราอาจจะแบ่งประเภทครูเจ้าลัทธิเหล่านี้ได้ ดังนี้

๑. ปุราณกัสสปะเป็นพวกชะตากรรมนิยม

(Fatalism)

๒. อชิตเกสก็มพลเป็นพวกชะตากรรมนิยม (Fatalism)

๓. ปุกุธกัจจายนะเป็นพวกพรหมลิตินิยม (God-determinism)

๔. นิครนถ์นาฏบุตรเป็นพวกบุพเพตกรรมนิยม (Past-action determinism)

มักลิลโคสาลไม่อาจจัดอยู่ตามประเภทเหล่านี้ได้โดยตรง เขาอาจได้ชื่อว่าเป็นนักนิยัตินิยมอย่าง เข้มข้นเพราะเขาไม่ได้รับรู้ถึงเทพเจ้าสูงสุดเหมือนกลุ่มพรหมลิตินิยมเลือกเอา

พระพุทธรเจ้าตรัสคัดค้านทัศนะเหล่านี้ทั้งหมด พระพุทธองค์ทรงรับรองว่าทัศนะเหล่านี้ไม่เชื่อมั่นต่อการ รับผิดชอบในศักยภาพของมนุษย์ต่อการกระทำ พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับลัทธิบุพเพตกรรมนิยม ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์ทั้งสามกลุ่มเหล่านี้ เราเข้าไปหากกลุ่มที่หนึ่งแล้วสอบถามว่า เราได้ยิน ว่าท่านมีคำสอนและทัศนะอย่างนี้ว่า เป็นจริงหรือไม่? ถ้าสมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบคำถามของเราว่าเป็น ความจริง จากนั้นเราก็จะกล่าวกับเขาว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง การที่ท่านทำปาณาติบาตก็เป็นเพราะผลของกรรมเก่า ที่เคยทำเอาไว้ในอดีต การประพฤติดอกินนาทานก็เป็นผลของกรรมที่ทำในอดีต การประพฤติกามสุณาจาร.....การ ประพฤติมุสาวาท.....การมีมิฉฉาภิภูริก็จะเป็นผลของกรรมเก่าที่ทำเอาไว้ในกาลก่อน”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การยึดถือเอากรรมที่เคยทำไว้ในกาลก่อนเป็นสาระ ก็จะไม่มีความจริงใจและความ เพียรพยายามกับสิ่งที่ควรจะทำและสิ่งที่ไม่ควรจะทำ...”²⁸

ในพระสูตรนั้น พระพุทธองค์ทรงใช้เหตุผลเดียวกันตอบโต้ทัศนะที่ผิดกลุ่มที่สองและกลุ่มที่สาม ในพระ คำรัสของพระองค์ เรามองเห็นร่องรอยของแนวความคิดเกี่ยวกับเจตจำนงเสรีในประโยคที่ว่า “ไม่มีแรงจูงใจและ ความพากเพียรพยายามกับสิ่งที่ควรจะทำและสิ่งที่ไม่ควรจะทำ” แม้ว่าจะไม่มีมีการกล่าวถึงเจตจำนงเสรี โดยตรงในคัมภีร์นี้ก็ตาม ประโยคนี้ก็เกี่ยวข้องกับแรงจูงใจและความพากเพียรพยายามที่เป็นการยืนยันโดยอ้อมถึง เจตจำนงเสรี ตามสภาพที่เป็นปัจจัยของมัน เจตจำนงเสรีเป็นความสามารถที่จะเลือกสิ่งที่เป็นความดีหรือสิ่งที่เป็น ความชั่วทางศีลธรรม พระพุทธศาสนายอมรับการยืนยันที่ว่าถ้าความสามารถนี้ไม่ถูกแสดงออก จุดมุ่งหมายของ การประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งก็คือพระนิพพาน และการหลุดพ้นจากห้วงโสมะสงสารในฐานะที่เป็นเป้าหมาย ก็จะได้ ประโยชน์โดยสิ้นเชิง²⁹ คัมภีร์อังคุตตรนิกายบันทึกตัวอย่างที่พราหมณ์ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงปัญหาเกี่ยวกับพลัง ปัจเจกบุคคลและการเปล่งแสงแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเจตจำนงเสรี พราหมณ์กราบทูลว่าเขา มี ความเห็นว่าไม่มีพลังภายในตัวเอง (อัตตาการะ) หรือพลังภายนอกตัวเอง (ปรการะ) และทูลถามถึงทัศนะของพระ พุทธองค์ พระพุทธเจ้าทรงย้ำให้เห็นถึงความลือกของทัศนะนี้และทรงแสดงความจริงที่ว่า ปัจเจกบุคคลอยู่ เหนือความคิดซึ่งยอมให้เขาแสดงการกระทำตามการเลือกของเขาเอง³⁰ จำนวนของคำที่ถูกใช้เปิดเผยความคิด ริเริ่มนี้ คือ อารัมภะ (การปรารถนาความเพียร, ความริเริ่มของกำลัง) นิกกมะ (ความอดทน, การออกแรง) ปรักกมะ

²⁷ A.I. p.173.

²⁸ Ibid., p.174.

²⁹ Cf. A.I. p.260.

³⁰ A.III.p.337.

(ความบากบั่น, ความพากเพียร) ภาวะ (เรี่ยวแรง) ฐิติ (ความตั้งมั่น และ อุปกมะ (การลงมือกระทำ)³¹ ถ้อยคำเหล่านี้ไม่ทางใดก็ทางหนึ่งชี้ให้เห็นถึงความสามารถของการริเริ่มกระทำการโดยสมัครใจตามการเลือกกระทำการเฉพาะของบุคคล พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของกรรมเก่าในระดับหนึ่ง แต่ไม่เห็นด้วยกับคำสอนของลัทธินิยัตินิยมแบบบุพเพตกกรรม ซึ่งถือว่าความสุขหรือความทุกข์เกิดขึ้นจากกรรมเก่าในอดีตชาติเท่านั้น ตามทัศนะนั้น เราไม่มีเจตจำนงเสรีหรือทางเลือกใด ๆ เพราะเราถูกกำหนดเรียบร้อยแล้วโดยอดีตกรรม แต่คำสอนของพระพุทธเจ้า กรรมเก่าถูกมองในกระบวนการของเหตุและผลเท่านั้น ตามกฎปฏิจสุมุปาบท กรรมไม่ใช่พลังเหนือธรรมชาติที่เข้ายึดหรือเสนออยู่เฉย ๆ แม้ว่าการกระทำในอดีตสามารถส่งผลกระทบต่อภาวะปัจจุบันของเรา ในกระบวนการสืบต่อของกรรม จากอดีตไปสู่อนาคต เพียงชั่วขณะเรามีเจตจำนงเสรีที่เราต้องเลือกหรือเป็นอิสระที่จะเริ่มกรรมใหม่ ตัวอย่างดังต่อไปนี้ตามที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ให้ไว้ จะทำให้แนวคิดนี้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

“ ถ้าบุคคลก้าวขึ้นไปขั้นที่สามของตีก เป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าการขึ้นมาถึงของเขาเป็นผลจากการกระทำในอดีต นั่นคือการเดินขึ้นบันไดมาและได้มาถึงที่นั่น เป็นไปไม่ได้ที่เขาจะมาถึงและแตะพื้นด้วยมือของเขาหรือการขยับตัวขึ้นไปบนนั้น แน่แน่นอนว่าเป็นเพราะเขาได้เดินขึ้นไปขั้นที่สาม การมาถึงขั้นที่สามหรือการที่เขาจะเดินต่อไปล้วนสัมพันธ์กับการได้เดินขึ้นมาข้างบน การที่เขามาถึงที่นั่น สิ่งที่เขาจะสามารถกระทำที่นั่นละสถานการณ์ที่เขาอยากจะทำ ทั้งหมดสัมพันธ์กันอย่างแน่นอนกับกรรมเก่าที่ได้เดินขึ้นมาข้างบน แต่แน่นอนทีเดียว การกระทำที่เขาจะดำเนินการต่อไป การปฏิบัติต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นที่นั่น ไม่ว่าเขาหยุดพัก เดินขึ้นหรือเดินกลับลงไปชั้นล่างและออกจากตึกนั้น ทั้งหมดเป็นสิ่งที่เขาสามารถตัดสินใจสำหรับตัวเขาเองในปัจจุบันนี้ เพราะเป็นสิ่งที่เขาต้องรับผลนั้น”³²

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าแม้การกระทำในปัจจุบันจะได้รับอิทธิพลจากการกระทำในอดีต การตัดสินใจเลือกการกระทำใหม่เป็นสิทธิของแต่ละบุคคล เป็นความชัดเจนว่ามนุษย์มีอิสระที่จะเลือกและเจตจำนงเสรีเป็นพลังภายในในการตัดสินใจเลือกของมนุษย์ เป็นเพราะเจตจำนงเสรีเราจึงไม่เป็นเพียงแค่ว่าของอดีต เราสามารถเลือกที่จะเริ่มสิ่งดี ๆ ในชีวิต กระบวนการของเจตจำนงเสรีนี้เป็นไปได้ หากสอดคล้องกับคำสอนเรื่องปฏิจสุมุปาบท (ปัจจยการ) จุดนี้เองที่สร้างความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ขณะที่ศาสนาอื่นยึดถืออย่างจริงจังว่า เราถูกกำหนดโดยการกระทำในอดีต โดยการแทรกแซงของปฏิจสุมุปาบท เราสามารถถอนรากเหง้าของกรรมเก่าและริเริ่มกรรมใหม่โดยการเลือกและพลังของเราเอง

โดยสรุป พระพุทธศาสนายืนยันความจริงของอิสรภาพในมนุษย์หรือเจตจำนงเสรีโดยปราศจากการปฏิเสธว่าเจตจำนงเสรีนี้ถูกปรุงแต่ง แต่ไม่ใช่ปรุงแต่งทั้งหมดหรือกำหนดโดยผลจากเหตุปัจจัยก่อนหน้า อิสรภาพในการตัดสินใจเลือกจึงเป็นหัวใจจริยธรรมของพระพุทธศาสนา ความเป็นไปได้ของการละเว้นความชั่วและการทำความดีของเราอิงอาศัยความเป็นจริงที่ว่า การเลือกและการตัดสินใจของเราไม่ได้ถูกตีกรอบและถูกกำหนดทั้งหมด และในความหมายนี้จึงเป็นอิสระ³³ ด้วยการทดสอบเจตจำนงเสรีของเขาเอง มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของเขาสำหรับสิ่งที่ดีต่อตัวเองเท่า ๆ ต่อคนอื่น ในแนวทางนี้ มนุษย์จึงเป็นนายเหนือชะตากรรมของตัวเอง

๒.๒.๕ แนวความคิดของพระพุทธศาสนาเรื่องอิสรภาพของเจตจำนง

เราได้อภิปรายเจตจำนงเสรีและค้นพบว่าเจตจำนงเสรีไม่ใช่เป็นเจตจำนงเสรีโดยสมบูรณ์ เพราะมันเป็น

³¹ G.P. Malalasekera, edit., Encyclopedia of Buddhism, Vol. V, p.279.

³² P.A. Payutto, Good, Evil and Beyond : Karma in the Buddha's Teaching, p. 86.

³³ Cf.K.N. Jayatilleke, Ethics in Buddhist Perspective, pp.6-14.

เพียงปัจจัยหนึ่งที่กำหนดสถานะของมนุษย์ในชีวิตของเขา ชีวิตของเขาเป็นตัวหลักของปัจจัยการตามชอบข้าย ในปฏิจจสมุปบาท ในระดับใด ๆ แนวคิดเรื่องเจตจำนงเสรีถูกอภิปรายในระดับความจริงเชิงสมมติ(สมมติสัจจะ) ส่วนความจริงระดับปรมาตม์ (ปรมาตม์สัจจะ) นั้นอยู่เหนือการตีความหมายของเจตจำนงเสรี ตามทัศนะของ พระพุทธศาสนา ทุก ๆ คนครอบครองเจตจำนงเสรีตามธรรมชาติ (ความสามารถเริ่มการกระทำและความคิดโดย จงใจ) มนุษย์มีอิสระที่จะทดสอบเจตจำนงเสรีของพวกเขาตามหลักของกฎปฏิจจสมุปบาท (ปัจจัยการ) อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาไม่แนะนำให้บุคคลหยุดอยู่เพียงเจตจำนงเสรี แต่กระตุ้นให้เรามุ่งมั่นไปสู่ความเป็นอิสรภาพ ของเจตจำนง ซึ่งอยู่เหนือพลังของเจตจำนง ยกตัวอย่างเช่น โดยปกติจิตของมนุษย์ตั้งอยู่บนความอยาก ความยึด มั่นและความไม่รู้ แต่สำหรับพระอรหันต์ (บุคคลผู้บรรลุธรรม) พ้นออกไปอยู่บนระดับของปรมาตม์สัจจะ จิตของ ท่านอิสระจากสิ่งเหล่านี้ จึงมีอิสรภาพแห่งเจตจำนงโดยสมบูรณ์ เรามาสมมติกันว่าคนที่เสพติดยา เสพติดหรือสุรา เราสามารถพูดว่าเขาเป็นทาสนิสัยของเขาและเขาควบคุมตัวเองไม่ได้

“แม้ว่าเขาทุกทรมานสาหัสทางร่างกายและทางจิตใจ เป็นเพราะนิสัยที่ไม่ดีของเขา เขาไม่มีบุคลิกที่ แข็งแข็งพอจะห้ามนิสัยที่ไม่ดี เขาไม่มีอิสระที่จะทำอย่างนั้น เพราะว่าเขาถูกปรุงแต่งต่อการแผ่ของสภาวะที่ไม่ สามารถที่จะใช้ธาตุของเจตจำนงเสรีกับสิ่งที่เขาได้รับมอบในฐานะที่เป็นมนุษย์”³⁴

คนอื่นที่ไม่เสพติดสารัตถะประเภทใด ๆ เป็นอิสระจากส่วนเพิ่มและอิทธิพลที่ไม่ดีของส่วนเกินจะไม่ กระทบต่อตัวเขา ในแนวทางเดียวกัน โดยปกติจิตมนุษย์ถูกครอบคลุมน้อยโดยกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธและ ความหลง แม้ว่าเขาได้รับมอบเจตจำนงเสรี เขาก็ไม่สามารถทดสอบมันได้ เพราะว่าจิตของเขาถูกครอบงำด้วย กิเลส เพราะฉะนั้นในประเด็นนี้พระอรหันต์จึงถูกเรียกว่าเป็นบุคคลที่ครอบครองอิสรภาพของการกระทำหรือ อิสรภาพของเจตจำนง เพราะจิตของท่านเป็นอิสระจากความยึดมั่นทั้งหลายทั้งปวง เช่น ความอยาก (โลภะ) ความ โกรธ (โทสะ) ความหลง (โมหะ) จากนั้นเจตจำนงเสรีสามารถถูกมองได้ในฐานะเครื่องมือสนับสนุนให้บรรลุ อิสรภาพของเจตจำนงอีกประการหนึ่งด้วย “ จ ริ ง อ ยู่ มั น

เป็นไปได้ที่จะยืนยันว่าด้วยการกระทำที่กล้าหาญต่อธาตุของเจตจำนงเสรีด้วยสิ่งที่มนุษย์ได้รับมอบ เขาสามารถที่ จะทำตัวเขาเองมุ่งไปสู่ความไม่มีเงื่อนไขโดยสมบูรณ์ด้วยตัวเขาเองจากปัจจัยที่กระทบตัวเขาและเขาสามารถตัด ห่วงโซ่แห่งเหตุปัจจัย จากนั้นเขาก็จะควบคุมจิตเขาเองได้โดยสมบูรณ์ (เจโตวิสีปิตโต) เขาสามารถที่จะเพลิดเพลิน เขาสามารถโดยเท่าเทียมกันที่จะไม่กระตุ้นสิ่งใดก็ตามที่เป็นความคิด/เจตจำนง ซึ่งเขาไม่ต้องการจะให้เพลิดเพลิน เขามาสู่สภาวะของอิสรภาพที่ไม่ปรุงแต่ง (อสังขาร) จากสังโยชน์ (โยคักขมะ) และสภาวะที่รับรู้โดยทั่วไปว่า นิพพาน”³⁵

ด้วยการบรรลุภาวะ อิสรภาพของเจตจำนง พระอรหันต์ถูกพิจารณาว่าเป็นมนุษย์ผู้เป็นอิสระจากทุก ๆ สิ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ไม่มีความทุกข์สำหรับเขาผู้ที่ สิ้นสุดการเดินทาง ผู้ที่ถูกปลดปล่อยจากความเศร้าโศก ผู้ที่ปลดปล่อยตัวเองจากทุกด้าน ผู้ที่แกว่งออกจากสิ่งบัง ตา”³⁶

ตามหลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนา มี การกระทำที่เป็นความดีหรือความชั่วทางจริยธรรม การกระทำที่ไม่เป็นทั้งความดีและความชั่ว และการกระทำที่ นำไปสู่การดับสิ้นของการกระทำ แม้อย่างไรก็ตาม การกระทำดีก็เป็นสิ่งจำเป็นในการบรรลุพระนิพพาน จุดหมาย

³⁴ G.P. Malalasekera, edit., *Encyclopedia of Buddhism*, Vol. V, p.274.

³⁵ *Ibid.*, p.276.

³⁶ Dh. 90 (Tr.) by S.Radhakrishnan.

สูงสุดของชีวิตพรหมจรรย์คือการบรรลุธรรม เป็นผู้ที่อยู่เหนือทั้งความดีและความชั่ว ตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สิ่งทั้งหลายที่เป็นกุศล (ธรรมะ) เธอจะต้องละ จะป่วยกล่าวไปไปถึงสิ่งที่เป็นอกุศล (อธรรมะ)” กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คนบรรลุนิพพานได้ครั้งเดียว เขาสละเสียทุก ๆ สิ่ง ทั้งกุศลและอกุศล เพียงคนต้องการแพที่จะข้ามแม่น้ำ ครั้งหนึ่งเขาได้ข้ามแม่น้ำไป เขาสามารถสละได้แม้กระทั่งแพ นานเท่าที่มีการกระทำทางจริยธรรมที่เกี่ยวข้อง การกระทำของพระอรหันต์อยู่เหนือการแบ่งแยกทั้งความดีและความชั่ว เพราะว่าการกระทำของท่านไม่มีรากเหง้าแห่งความอยาก (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) ความหลง (โมหะ) แนวคิดนี้ซึ่งดำรงอยู่ในระดับของปรมาตถสัจจะถูกรองรับโดยนารทมหาเถระ ในหนังสือพุทธธรรมว่า

“การกระทำของพระอรหันต์ ผู้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง ไม่เป็นทั้งความดีหรือความชั่ว เพราะที่ท่านไปเหนือทั้งความดีและความชั่ว นี้ไม่ได้หมายความว่าท่านอยู่เฉย ๆ ท่านตื่นตัว แต่กิจกรรมของท่านปราศจากตัวตนและมุ่งที่จะช่วยผู้อื่นให้ดำเนินบนอริยมรรค การกระทำของท่าน โดยธรรมดาถูกยอมรับว่าเป็นความดี ปราศจากแรงจูงใจที่จะทำแก่ตัวเอง ท่องที่บริสุทธิ์ที่สุดไม่สามารถจะทำให้บริสุทธิ์ขึ้นไปอีก ท่านไม่สังสมการกระทำที่เป็นกรรมใหม่ ๆ”

จากประโยคนี้ เป็นที่ชัดเจนโดยปราศจากความสงสัยว่าพระอรหันต์เป็นบุคคลที่ดำรงชีวิตในโลก แต่จิตของท่านไม่สัมผัสความสุขความทุกข์แบบชาวโลก เพราะว่าได้บรรลุภาวะของอิสรภาพแห่งเจตจำนง

๒.๒.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างศีลธรรมและจริยธรรม

ความเชื่อกฎแห่งกรรม (กรรมวาที)

เรามุ่งหมายที่จะวิเคราะห์แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยกฎแห่งกรรมในความสัมพันธ์กับจริยธรรม อย่างที่เราได้อภิปรายกันในบทก่อนว่า มนุษย์ถูกมองได้ในสองระดับ ระดับของสมมติสัจจะและระดับปรมาตถสัจจะ คำว่า “กรรม” เราจะโยงในความหมายระดับแรก เขาเป็นผู้กระทำความผิด การกระทำที่เป็นกรรม เราจะเริ่มโดยการอภิปรายคำจำกัดความและขอบข่ายความหมายของกรรม สิ่งนี้จะถูกตามด้วยการวิเคราะห์ชนิดของกรรมที่ดำรงอยู่ ขณะที่การให้คำจำกัดความของกรรมจะชัดเจนมากยิ่งขึ้น เราจะอภิปรายประเภทของการตัดสินใจ ซึ่งถูกแทนด้วยการกระทำที่เป็นกรรมและวิบากที่จะส่งผลให้เคลื่อนไปสู่ความหลุดพ้น จากนั้นเราก็จะบรรยายความแตกต่างระหว่างเจตจำนงเสรีและแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยอิสรภาพของเจตจำนงที่เชื่อมโยงไปสู่กรรม สุดท้ายเราจะก้าวไปเหนือขอบข่ายของสมมติสัจจะและเข้าสู่ความจริงระดับปรมาตถสัจจะโดยการอภิปรายกฎแห่งกรรมที่เชื่อมโยงอนัตตา (ความไม่มีตัวตน) ภาษาบาลี คำว่า “กรรม” มีความหมายทางภาษาว่า การปฏิบัติหรือการกระทำ โดยทั่วไปกรรมหมายรวมเอาทั้งการกระทำที่ดีและไม่ดี ในความหมายระดับปรมาตถสัจจะ กรรมเชื่อมโยงกับการกระทำทั้งที่มีศีลธรรมและไร้ศีลธรรมทั้งหมด อย่างไรก็ตาม การกระทำที่ปราศจากความตั้งใจหรือความรู้สึกตัวไม่จัดเป็นกรรมได้ เพราะขาดเจตนาที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการให้ความหมายของกรรม พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม การมีเจตนาแล้วกระทำทางกาย วาจาและใจ”³⁷ การกระทำซึ่งกระทำโดยที่มีเจตนาและประจักษ์ด้วยตนเองและถูกเรียกว่ากรรม เพราะว่าพวกมันเป็นสาเหตุของผลวิบากในอนาคต “การกระทำอย่างอื่นซึ่งไม่มีเจตนาหรือไม่สัมปยุตด้วยเจตนาจะ

³⁷ A.III.p.415.

ไม่นำวิบากใด ๆ มาให้ในอนาคต”³⁸

ยกตัวอย่างเช่น ยุงบินมาเกาะที่แขนของชายคนหนึ่ง และเขาใช้มือตบยุง ซึ่งทำให้ยุงที่ตบเหมือนไม่ใช่แมลงตาย การกระทำอย่างนั้นเป็นการกระทำที่มีเจตนา เพราะฉะนั้นจึงเป็นกรรมที่ประกอบด้วยผลรุนแรง ขณะที่อีกคนหนึ่งวางมือลงและตบยุงออกโดยไม่รู้สึกตัวด้วย พลอกหมอนโดยปราศจากความจงใจเพราะฉะนั้นการกระทำของเขาจึงเป็นเพียงกิริยา แต่ไม่เป็นกรรมเพราะว่าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา กรรมเกิดจากการกระทำที่มีเจตนา แม้ว่าจะมีความหมายที่ครอบคลุมการแสดงออกที่ หลากหลายของพฤติกรรม เมื่อเราเข้าใจกฎแห่งกรรมมากขึ้น เราจะตระหนักว่าเราต้องระมัดระวังต่อการกระทำ คำพูดและความคิดมากขึ้น และวิธีที่เป็นการเคารพผู้อื่นในฐานะที่เราเป็นเวไนยสัตว์ด้วยกัน โดยสรุปกรรมมีความหมายที่กว้างมาก

ทัศนะเกี่ยวกับกรรมของพระพุทธศาสนา ไม่มีพื้นที่สำหรับเทววิทยา รหัสยนิยมหรือพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ มันดำเนินไปอย่างธรรมดาสามัญแต่แน่นอน และเป็นกฎที่การกระทำความดีให้รางวัลตอบแทนและการกระทำชั่วได้รับการลงโทษ หลังจากการกระทำทุกอย่างก็จะมีวิบากผลตามมาโดยไม่ต้องอ่อนน้อมร้องขอใด ๆ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง เราถูกจำกัดแน่นอนที่จะรับผลที่เราได้กระทำลงไป จากจุดยืนนี้ ความเข้าใจกฎแห่งกรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งก่อนที่เราจะกระทำพฤติกรรมใด ๆ ออกไป

ในส่วนคุณสมบัตินี้ กรรมสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. **อกุศลกรรม** การกระทำที่เป็นอกุศล มีรากเหง้ามาจากคุณลักษณะที่เป็นอกุศลอย่างความโลภ ความโกรธ และความหลง

๒. **กุศลกรรม** การกระทำที่เป็นกุศล มีรากเหง้ามาจากคุณสมบัตินี้ที่เป็นกุศลอย่างความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง³⁹

กรรมสามารถแบ่งออกได้ตามทวารหรือช่องทางที่แสดงออกมา ดังนี้

๑. กายกรรม การกระทำทางกาย

๒. วจีกรรม การกระทำทางวาจา

๓. มโนกรรม การกระทำทางใจ⁴⁰

ออกเป็น ๔ ประเภท ตามแนวทางของการให้ผล (วิบากกรรม) ดังนี้

ประเภทนี้โยงไปถึงการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจาและการกระทำทางใจ ซึ่งเป็นการกระทำที่เบียดเบียน ยกตัวอย่างเช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินิดในกาม การพูดเท็จและการดื่มสุราเมรัย

๑.กรรมดำมีผลดำ กรรมประเภทนี้โยงไปถึงการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจา และการกระทำทางใจ ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่เบียดเบียน เช่น การกระทำที่เว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินิดในกาม การพูดเท็จและการดื่มสุราเมรัย

๒.กรรมขาวมีผลขาว กรรมประเภทนี้โยงไปถึงการกระทำทางกาย การกระทำทางวาจา และการกระทำทางใจ ซึ่งเป็นการกระทำทั้งที่มีส่วนของการเบียดเบียนและมีส่วนของการไม่เบียดเบียน อย่างเช่น การกระทำเป็นปกติประจำวันของคนส่วนใหญ่

³⁸ Phra Khantipalo, *Buddhism Explained* (Bangkok : Mahamakut Rajavidyalaya Press, 1994), p.32.

³⁹ A.I.p.104.

⁴⁰ M.I.p.373.

๔.กรรมไม่เป็นทั้งดำและขาวให้ผลที่ไม่ดำและไม่ขาว ซึ่งนำไปสู่การดับกรรม กรรมประเภทนี้เป็นเจตนาที่อยู่เหนือกรรมสามประเภทที่ระบุเอาไว้ข้างบน กรรมประเภทนี้เชื่อมโยงถึงการปฏิบัติที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา นั่นคือ การตรัสรู้ การปฏิบัติอย่างนั้นเป็นเค้าโครงของอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่รู้จักกันในฐานะไตรสิกขา⁴¹

การให้ผลของกรรมดำเนินไปด้วยกล้วย ๆ ที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ความสัมพันธ์ของกรรมและวิบากเป็น “เหมือนกับเมล็ดพันธุ์และผลของมัน เมล็ดก็คือกรรมและผลที่เกิดจากต้นไม้ก็นั่นคือวิบาก”⁴² อย่างไรก็ตาม หากปราศจากความเข้าใจที่ถูกต้องของความสัมพันธ์ระหว่างกฎแห่งกรรมและบัญญัติทางสังคม บุคคลอาจพลัดตกไปสู่คำถามที่ว่า “การกระทำความดีย่อมนำไปสู่ผลดี การกระทำความชั่วย่อมนำไปสู่ผลที่ไม่ดี เป็นความจริงหรือไม่?” การเริ่มตอบคำถามนี้ เราต้องมองไปที่ระดับต่าง ๆ ของการให้ผลของกรรม ๔ ประเภท ดังนี้

๑.ระดับภายในหรือระดับจิตใจ ผลของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลจะถูกนำเสนอในรูปแบบของความโน้มเอียงทางจิตใจ ความโน้มเอียงทางจิตใจนี้สร้างลักษณะพฤติกรรมทางจิตใจทั้งด้านดีและด้านไม่ดี

๒.ระดับร่างกาย ในขั้นนี้ผลอยู่ในรูปแบบของบุคลิกลักษณะ กิริยาอาการ และความโน้มเอียงทางพฤติกรรม ความโน้มเอียงเหล่านี้และผลของกรรมนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการให้ผลของกรรมระดับที่หนึ่ง

๓.ระดับประสบการณ์ชีวิต ในขั้นนี้ผลของกรรมสามารถสร้างประสบการณ์ทั้งที่น่าพอใจและไม่พอใจในชีวิตของเรา เป็นต้นว่าความเจริญรุ่งเรืองหรือความตกต่ำ ความล้มเหลวหรือความสำเร็จ ความมั่งคั่ง ความสุข และการสรรเสริญ เราเริ่มที่จะมองเห็นวิธีที่กรรมให้ผลต่อประสบการณ์ชีวิตที่เป็นปัจเจกบุคคลของเรา

๔.ระดับสังคม ในความหมายที่กว้างกรรมให้ผลระดับสังคมโดยภาพรวม มันนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองหรือความเสื่อม ความบรณานหรือความขัดแย้งในสังคมทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่น สมมติว่าประชาชนตัดสินใจที่จะตัดป่าไม้โดยปราศจากการให้ความสนใจต่อสิ่งแวดล้อม ผลของการกระทำที่ไร้ความคิดนี้ก็จะก่อให้เกิดระดับ

อ็อกซิเจนต่ำต่อสังคมโลกทั้งหมด การใส่ผลของกรรมลงในถ้อยคำธรรมดา เราอาจพูดว่า トラบเท่าที่การกระทำอย่างหนึ่งถูกกระทำ จิตของเราจะสร้างวิบากกรรมในรูปแบบของความสนใจ ความชอบ ความโน้มเอียงทางพฤติกรรม ลักษณะนี้เป็นระดับที่หนึ่ง จากนั้นไปกรรมก็จะกลายมาเป็นบุคลิกลักษณะของผู้กระทำในฐานะที่เป็นความโน้มเอียงทางพฤติกรรม ลักษณะนี้เป็นระดับที่สอง เพราะความโน้มเอียงที่มีอยู่ในจิตของเราจะส่งผลต่อกรรมโดยสร้างผลวิบากต่าง ๆ อย่างเช่น ความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรืองหรือประสบสิ่งตรงกันข้าม ลักษณะนี้เป็นระดับที่สาม และผลของการกระทำของแต่ละปัจเจกบุคคลจะส่งผลต่อสังคมในรูปแบบของความเจริญหรือความเสื่อม ความกลมกลืนหรือความแตกแยก ลักษณะนี้เป็นระดับที่สี่ ในการทดสอบระดับทั้งสี่ของการให้วิบากกรรม เรารู้ความจริงว่าการทำความดีนำไปสู่ผลดี และการทำความชั่วนำไปสู่ผลที่ไม่ดี ไม่เพียงแต่สำหรับตัวเราเองแต่สำหรับจักรวาลทั้งหมดที่พวกเรายู่ ดังที่คำรัสของพระพุทธเจ้าแสดงเอาไว้ว่า

ผลเช่นนั้น ผู้กระทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ผู้กระทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว”⁴³

⁴¹ D.I.p.230.

⁴² Narada, *The Buddha and His Teachings*, (Singapore : Buddhist Meditation Center),p.197.

⁴³ S.I. p.227.

พระดำรัสนี้จัดอยู่ในระดับของสมมติสังขจะ เพราะว่ามันไปที่ความรับผิดชอบ และส่งผลตรงต่อปัจเจกบุคคล ในกระบวนการของการให้ผลของกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับของ ประสบการณ์ชีวิต มีความถึงพร้อม (สัมปัตติ) ๔ ประการ และความบกพร่อง (วิปัตติ) ๔ ประการ ดังนี้

๑.คติสัมปัตติ สถานที่เหมาะสม

๒.อุปธิสัมปัตติ ความพร้อมของบุคลิกและความสมบูรณ์ของร่างกาย

๓.กาลสัมปัตติ ความพร้อมของโอกาส ความเหมาะสมเจาะของเวลา และความเอื้ออำนวยของกาลเวลา

๔.ปัจจัยสัมปัตติ ความพร้อมของความเพียรพยายาม ความเหมาะสมของความเพียรหรือความสำเร็จของการกระทำ⁴⁴

ในคู่แรก การได้เกิดในชุมชนมั่งคั่งและมีการศึกษาที่ดีทำให้มีโอกาสที่จะเจริญก้าวหน้า ในทางตรงกันข้าม ก็แตกต่างอย่างมากกับผู้ที่เกิดในชุมชนที่ยากจนขัดสน ซึ่งต้องใช้สติปัญญาและความพากเพียรมากกว่าจึงจะ ประสบความสำเร็จ

ในคู่ที่สอง ความงดงามหรือความอัปลักษณ์ ความมีศักยภาพหรือไร้ศักยภาพทางร่างกายเป็น องค์ประกอบที่ขัดขวางหรือส่งเสริมบุคคลให้สำเร็จ ลักษณะที่น่าประทับใจและบุคลิกที่งดงามมักจะส่งเสริม สร้างสรรค์ไปสู่ระดับชั้นทางสังคมและสร้างความสำเร็จ ระหว่างบุคคลสองคนที่มีคุณสมบัติเท่า ๆ กัน บุคลิกที่ ประทับใจหรืองดงามย่อมเปลี่ยนแปลงไปสู่ความก้าวหน้าที่ดีกว่า เช่นเดียวกันบุคคลที่ไร้ความสามารถต้องทำงาน หนักสองเท่าเมื่อเทียบกับบุคคลที่มีศักยภาพสมบูรณ์ในการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ ในคู่ที่สาม ช่วงเวลา หรือโอกาสที่เหมาะสมและช่วงเวลาและโอกาสที่ไม่เหมาะสมเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมหรือขัดขวางบุคคลทั่วไป ขณะเดียวกันในเวลาที่ยากลำบากสังคมยอมรับ นักวิก็จะกลายเป็นคนที่มีชื่อเสียงและมีเกียรติ ในคู่ที่สี่ กระบวนการให้ผลของกรรม ความพร้อมพร้อมของความพยายามหรือความบกพร่องของความพากเพียรจะมีบทบาท สูงมาก

“ด้วยความพยายามในปัจจุบัน เรา สามารถสร้างกรรมใหม่ ชุมชนใหม่ สิ่งแวดล้อมใหม่ หรือแม้แต่โลกใบใหม่ ด้วยการอยู่ในสภาวะแวดล้อมที่ เหมาะสมและพร้อมไปด้วยปัจจัยที่ส่งเสริมทั้งปวง ถ้าบุคคลไม่เพียรพยายามอย่างจริงจัง บุคคลก็จะไม่เพียง สูญเสียโอกาสทองเท่านั้นแต่ยังทำลายตัวเองลงอีกด้วย”⁴⁵

๒.๓ หลักจริยธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒ . ๓ . ๑

เบญจศีล

“เบญจศีล” แปลว่า ความปกติดีงาม ๕ หมายถึงความประพฤติดีทางกายและวาจา ข้อปฏิบัติสำหรับ ควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม มี ๕ ข้อ ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้(เว้นลักขโมย)
๓. กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติดินในกาม
๔. มุสาวาทา เวรมณี เจตนางด เว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมชชพมาทภูฏานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

⁴⁴ Vbh. p.339.

⁴⁵

อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๘๖-๒๘๗/๔๐๓-๔๐๕. ;อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๙/๓๐๐.

เบญจศีลนี้มีสาระสำคัญอันแสดงเจตนารมณ์แห่งบัพัญญุตินี้⁴⁶

๑. ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจร⁴⁷ ซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตเว้นจากการฆ่าสัตว์ในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการฆ่าสัตว์ก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๒. อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๓. กามเมสุมิจณาจาราเวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตเว้นจากการประพฤตินอกกามในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการประพฤตินอกกาม การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการประพฤตินอกกามก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๔. มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตเว้นจากการพูดเท็จในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการพูดเท็จ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการพูดเท็จก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๕. สุราเมรยมชชพมาทภูฐานา เวรมณีสิกขาบท คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทก็เกิดขึ้น ลักษณะท่าทีของจิตที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิดพร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ นอกจากนี้ยังมีสาระสำคัญอันแสดงคุณภาพทางจิตของบุคคลผู้ถือปฏิบัติงดเว้นศีลสิกขาบทแต่ละข้อ เป็นจิตที่มีข้อธรรมในหมวดอิทธิบาทเป็นประธาน ดังนี้

๑. ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท คือจิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เป็นขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นฉันทาธิปไตย วิริยาธิปไตย จิตตาธิปไตย และวิมังสาธิปไตย เป็นฉันทาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิริยาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นจิตตาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เป็นวิมังสาธิปไตยขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นประณีต เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตเว้นจากการฆ่าสัตว์ในสมัยใด

⁴⁶ อภ.วิ. (ไทย) ๓๔/๗๐๓-๗๑๑/๔๔๗-๔๕๓.

⁴⁷ “กามาวจร” แปลว่าท่องเที่ยวไปในกามภพ เกี่ยวข้องอยู่กับกาม หมายถึงขั้น ธาตุ อายุตนะ และสรรพสิ่งที่มีอยู่ในกามภพตั้งแต่อเวจีมหานรกจนถึงสวรรค์ปรินิมิตวสวัตดี

จิตของบุคคลที่มีต่อศีลสิกขาบทนี้เป็นความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะจงใจที่จะงดเว้นละเลิกไม่ทำการล่วงละเมิด พร้อมทั้งกำจัดต้นเหตุ

๒.๓.๒ อุโบสถศีล⁴⁸

“อุโบสถศีล” แปลว่า ศีลของผู้เข้าอยู่ใกล้/อยู่จำ” มีหลักการดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ (เว้นลักขโมย)

๓. อพรหมจริยา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติกกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ (เว้นจากการร่วมประเวณี) ๔. มุสา

วาหา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. สุรา

เมรยมชขปมาทฏฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๖. วิกาลโภชนา เวรมณี

เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่

๗. นัจจคีตวาทิตวิสูกทสสนมาลาคนธ

วิลปนธารณมณฑลวิภูสณฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้อศึกต่อพรหมจรรย์ (แก่กุศล) การทตตรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ซึ่งเป็นใช้เป็นเครื่องประดับ ตกแต่ง

๘. อจจาसनมหาสนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากที่

นอนสูงและที่นอนใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย อุโบสถศีลทั้ง ๘ ข้อมีสาระสำคัญอันแสดงเจตนารมณ์และวิธีการถือปฏิบัติดังนี้

ในเบื้องต้น บุคคลผู้ประสงค์จะรักษาอุโบสถศีลพึงระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยกล่าวคือ รักษาพรหมอุโบสถโดยการระลึกถึงพระพุทธคุณ ๙ มีว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์เป็นพระอรหันต์เป็นต้น” เพื่อทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ต่อจากนั้น จึงรักษาัมมอุโบสถโดยการระลึกถึงโลกุตตรธรรม ๙⁴⁹ ต่อจากนั้นรักษาสังฆอุโบสถโดยการระลึกถึงอริยบุคคล ๘ มีโสดาบันเป็นต้น ต่อจากนั้นรักษาเทวตาอุโบสถโดยการระลึกเทวดาชั้นจาตุมหาราชเป็นต้น เพื่อทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องใส เกิดความปราโมทย์ต่อจากนั้นจึงกำหนดใจสมาทาน ยึดเอาปฏิปทาของพระอรหันต์ทั้งหลายเป็นแบบอย่าง กำหนดใจถือปฏิบัติ ดังนี้

๑. พระ

อรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณฑอาวุธและศัตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดูมุ่งประโยชน์ เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณฑอาวุธและศัตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่นี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ⁵⁰

๒. พระอรหันต์ทั้งหลาย

ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือรับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ถือเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาด อยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่นี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๓. พระอรหันต์ทั้งหลายละการกระทำอัน

⁴⁸ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๖-๒๘๗, อัง.อภฺฐก. (ไทย) ๒๓/๔๑-๔๓/๓๐๓-๓๑๒.

⁴⁹ โลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ; อัง.ติก.อ. ๒/๗๑/๒๑๘.

⁵⁰ คำว่า “อุโบสถ” แปลว่า “สถานที่หรือกาลเป็นที่เข้าอยู่ใกล้/อยู่จำ” ในที่นี้หมายถึงศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาในวันพระขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ (หรือ ๑๔ ค่ำในเดือนขาด)

เป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์⁵¹ คือประพัตติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรม(การร่วมประเวณี)อันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละการกระทำอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ ประพัตติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่นี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๔. พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก น่าเชื่อถือ ไม่หลอกลวงชาวโลกอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก น่าเชื่อถือ ไม่หลอกลวงชาวโลกอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่นี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๕. พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่นี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๖. พระอรหันต์ทั้งหลายฉันมื้อเดียว⁵² ไม่ฉันตอนกลางคืน เว้นขาดจากการฉันอาหารในเวลาวิกาลอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็บริโภคมื้อเดียว ไม่บริโภคตอนกลางคืน เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่นี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๗. พระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล และจากการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทีนผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวอยู่ตลอดชีวิต แม้เราเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล และจากการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทีนผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่นี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

๘. พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ นอนบนที่นอนต่ำคือบนเตียงหรือบนที่นอนที่ปูลาดด้วยหญ้าอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ นอนบนที่นอนต่ำ คือบนเตียงหรือบนที่นอนที่ปูลาดด้วยหญ้าอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม่นี้ เราเชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ⁵³

๒.๓.๓ ทศศีล⁵⁴

“ทศศีล” แปลว่า ความปกติดีงาม ๑๐ หมายถึงความประพฤติดีทางกายและวาจา ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม มี ๑๐ ข้อ ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา
๓. อพฺรหมจิริยา เวรมณี

⁵¹ “พรหมจรรย์” ในที่นี้ หมายถึงเมถุนวิริติ คือการงดเว้นจากเมถุนธรรม เว้นจากการร่วมประเวณี เว้นจากการเสพสังวาสกัน; ที. สี.อ. ๑๘๙/๑๖๐.

⁵² คำว่า “ฉัน(กิน)มื้อเดียว” หมายถึงการฉัน(กิน)ในเวลาตั้งแต่รุ่งอรุณขึ้นไปจนถึงเที่ยงวัน จะฉัน ๒ ครั้ง ๓ ครั้งหรือ ๔ ครั้งก็ถือว่าเป็นการฉันมื้อเดียว ; ม.ญ.อ. ๒/๒๕/๓.

⁵³ นอกจากนี้ในยังมีอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๙ ปรากฏในนวัคโปสถสูตร เนื้อหาของข้อ ๙ มีว่า “บุคคลมีจิตเมตตา แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีมีความเบียดเบียนอยู่” ; อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๘/๔๖๗-๔๖๙

⁵⁴ พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๒, พุ.พ.อ. ๒/๑๕-๑๗.

เจตนางดเว้นจากการประพฤติกกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์(เว้นจากการร่วมประเวณี)

๔. มุสาวาทา เวมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมชชปมาทภูฏานา เวมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๖. วิกาลโภชนา เวมณี เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่

๗. นจจคีตวาทิตวิสุกทสสนา เวมณี เจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการเล่นอันเป็นข้อศึกต่อพรหมจรรย์

๘. มาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑณวิภูสณฺฐานา เวมณี เจตนางดเว้นจากการททตรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ซึ่งเป็นใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

๙. อฺจจาสนนมหาสยนา เวมณี เจตนางดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่หุรหฺราฟุ่มเพ็อย
๑๐. ชาตฺรุปรชตปฏิคฺคหณา เวมณี เจตนางดเว้นจากการรับทองและเงิน

ทศศีลนี้เป็นสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้สำหรับผู้บวชเป็นสามเณร⁵⁵ สาระสำคัญอันแสดงเจตนารมณ์และวิธีการถือปฏิบัติทศศีลนี้โดยส่วนใหญ่ไม่ต่างจากเจตนารมณ์และวิธีการถือปฏิบัติเบญจศีลและอุโบสถศีลดังที่จะแสดงไว้ข้างหน้า ในตอนที่ว่าด้วยเบญจศีลและอุโบสถศีล เพียงแต่ในเวลาสมาทานกำหนดใจถือปฏิบัติสามเณร (หรือคฤหัสถ์ผู้บำเพ็ญตนเป็นอนาคาริก) ต้องกล่าวคำสมาทานรวมเท่านั้น⁵⁶ เมื่อละเมิดศีลข้อหนึ่งก็ถือว่าศีลขาดทั้งหมด⁵⁷

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนาว่าด้วยนิพพาน

ศาสนาทุกศาสนาจะต้องสอนเกี่ยวกับอุดมการณ์หรืออุดมคติของชีวิต ในทางจริยศาสตร์จะมีคำถามว่าอะไรคือเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ อะไรคืออุดมคติของชีวิตมนุษย์ และเราจะเข้าถึงอุดมคติสูงสุดนั้นได้อย่างไร เมื่อมนุษย์เกิดขึ้นมาแล้วมนุษย์ควรจะแสวงหาอะไร อะไรคือคุณค่าสูงสุดของชีวิตที่มนุษย์ควรเข้าถึง ซึ่งในประเด็นคำถามทางจริยศาสตร์นี้เองพระพุทธศาสนาได้ให้คำตอบเอาไว้ว่าอุดมคติสูงสุดที่มนุษย์ควรเข้าถึงนั้นคือความหลุดพ้น ความรู้แจ้ง การบรรลุซึ่งพระนิพพาน และการที่จะเข้าถึงอุดมคติสูงสุดคือพระนิพพานได้จะต้องเกิดจากพื้นฐานที่มั่นคงคือศีล เพราะฉะนั้นในทางพระพุทธศาสนา ศีลและนิพพานมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน นิพพานเป็นสภาวะที่สูงที่สุดที่ต้องอาศัยฐานที่มั่นคงคือศีลหรือวินัย นับตั้งแต่ศีล ๕ ของคฤหัสถ์ ศีล ๘ ของชีพรามณ์ อุโบสถศีล ศีล ๑๐ ของสามเณร สิกขาบท ๒๒๗ ของพระภิกษุ สิกขาบท ๓๑๑ ของภิกษุณี ศีลเหล่านี้เป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การบรรลุพระนิพพาน

นิพพานเป็นภาษาบาลี ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “นิรวาน” แปลว่าความดับตัณหา หรือความดับกิเลส และดับทุกข์ หรือ สภาวะที่ปราศจากเครื่องร้อยรัดเสียดแทง หรือสภาวะที่ออกไปจากตัณหาที่ชื่อว่าวานะได้

⁵⁵ พระราहुลกุมารบวชเป็นสามเณรรูปแรกนั้น ยังไม่ได้มีการกำหนดให้รักษาศีล ๑๐ ผู้ประสงคจะบวชรับเพียงไตรสรณคมน์ว่า “พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ” เท่านั้นก็สำเร็จเป็นสามเณรได้

⁵⁶ คำว่า “สมาทาน” หมายถึงการแสดงเจตนาไว้ตั้งแต่แรกที่จะสมาทานถือปฏิบัติรวมทุกข้อให้บริสุทธิ์บริบูรณ์เป็นหนึ่งเดียว ไม่ได้หมายถึงสมาทานรวมเป็นกลุ่ม สามเณรกล่าวคำสมาทานรวมว่า “มยฺ (หรือ อหฺ) ภนเต สรณสฺสึ ยาจาม(หรือยาจามิ)”

⁵⁷ พ.อุ.อ. (ไทย) ๓๙/๓๑-๓๒(ฉบับมหาภูมิภุมาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์).

เพราะเป็นสิ่งร่อยถ้อยภพใหญ่ไว้ไม่ให้สัตว์ออกจากภูมิทั้ง ๓๑ นิพพานเป็นความดับเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เพราะ ตัณหาหรือโลภะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ องค์ธรรมของสมุทัยสังขคือโลภะหรือตัณหา นิพพานเป็นการดับกิเลสและขันธ ๕ และนิพพานเป็นชื่อหนึ่งของนิโรธ ดังนั้นนิพพานกับนิโรธจึงเป็นสิ่งเดียวกัน จัดได้ว่าเป็นความจริงสูงสุด เป็น สภาวะที่สมบูรณ์ เป็นความดีขั้นสูงสุด เป็นสภาวะที่เที่ยงแท้ เป็นสุขนิรันดร เป็นอมตะ นิพพานเป็นอารมณ์ของโลก กุตรมรรคจิตและผลจิต และเป็นอสังขตะ ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวว่า ในขณะที่แห่งโลกุตมรรค จิตเป็นใหญ่ในการ ให้เกิดขึ้นและเป็นเหตุปัจจัยแห่งญาณ (ญาณในที่นี้หมายถึงมคฺคญาณ) จิตที่สัมปยุตด้วยญาณนั้นมีนิโรธเป็นโคจร ย่อมตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบัน และด้วยญาณในขณะที่แห่งโลกุตมรรค อย่างนี้ ลักษณะแห่งนิพพานคือสงบ รส ของนิพพานคือไม่เคลื่อน และพระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ความสุขนอกจากพระนิพพานไม่มี นิพพานมิได้มี ความหมายเป็นบ้านเมือง หรือโลกของพระเป็นเจ้าของที่เต็มไปด้วยความสุขชนิดที่ไฝ่ฝันกันและเป็นอยู่อย่างนิรันดร

นิพพานมิใช่มีความหมายเป็นการหลุดรอดของตัวตนจากโลกนี้ไปสู่อีกโลกหนึ่ง หรือภาวะแห่งความมี ตัวตนเช่นนั้น แต่ว่านิพพานมีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความร้อนเผาผลาญ ดับไฟราคะ ดับไฟคือโทสะ ดับ ไฟคือโมหะ คือความเสียดแทงยอกตำ และความผูกพันร้อยรัดอยู่ในจิตใจของมนุษย์ โดยตัดต้นเหตุแห่งความเป็น อย่างนั้นเสียได้สิ้นเชิง ความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ว่าเป็นอนันตกาลคือมีอยู่ในที่ทุกแห่งและทุกเวลาพร้อมที่จะปรากฏ แก่จิตซึ่งปราศจากกิเลสอยู่เสมอ จึงกล่าวได้ว่า นิพพานมีสภาพเป็นนิรันดร มีอยู่ทุกที่ทุกแห่งทุกเวลาอย่างไม่ขาด ระยะเวลา ไกลชิดติดอยู่กับตัวเราในวิภวภูมิต่างนี้เอง หากแต่เข้าไปไม่ถึงหรือมองไม่เห็น เพราะจิตมีกิเลสเป็นเปลือกชนิด หนึ่งห่อหุ้มอยู่

มองย้อนดูอีกทางหนึ่งจะเห็นว่ากิเลสและความทุกข์ไม่อาจมีอยู่ในสภาพความเป็นอย่างนั้นเลย ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่านิพพานไม่เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกิเลสและกองทุกข์ แต่เป็นแดนที่ดับสนิทของกิเลสและความทุกข์ เมื่อจิต ประกอบด้วยปัญญา (โลกุตระปัญญา) มองเห็นสภาพแห่งความเป็นเช่นนั้นเองของนิพพาน หน่วงเอานิพพานนั้นเป็น อารมณ์ โดยมีความสลัดสังเวชในความหลงของตนในกาลก่อนแล้ว กิเลสก็เริ่มเหือดแห้งไป ความทุกข์ก็เหือดแห้ง ไปตาม ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าพระนิพพาน เป็นธรรมเครื่องดับแห่งกิเลสและความทุกข์ทั้งหลาย

แต่เมื่อสรุปแล้วนิพพานนั้นก็คือสภาพอันเป็นความดับสนิทแห่งความร้อนเผาผลาญ ความเสียดแทง ยอกตำ และความผูกพันร้อยรัดของมนุษย์ในทางจิตดังกล่าวแล้วกิริยาที่เป็นความร้อน เป็นต้นเหล่านั้นดับลง นั้นคือกิริยาที่จิตลุถึงความสิ้นกิเลสหรืออุนิพพาน เรียกว่าการนิพพาน การนิพพานของมนุษย์เราโดยที่แท้ก็คือ ความที่จิตของคนเราเข้าถึงสภาพความไม่มีความเร่าร้อนเผาผลาญ ความเสียดแทงและความผูกพันร้อยรัดอย่าง เด็ดขาดสิ้นเชิงโดยประการทั้งปวงนั่นเอง

ภาวะแห่งนิพพานและการนิพพาน ปรากฏขึ้นในโลกเป็นครั้งแรกเพราะการเกิดขึ้นของพระสัมมาสัม พุทธเจ้า ผู้เข้าถึงความดับสนิทแห่งความร้อนเป็นต้นนั้น เป็นบุคคลแรกในโลก การเกิดของพระองค์ก็คือการ ประสูติการตรัสรู้และการปรินิพพาน รวมกันทั้ง ๓ อย่างนั่นเอง ฉะนั้นการประสูติ การตรัสรู้และการปรินิพพานจึง เป็นของอันเดียวกัน (ตามสภาวะโดยนัยแห่งธัมมาธิชฺฐาน) รวมเข้าด้วยกันแล้วก็ยังเป็นชัยชนะของโลก ในการที่มีผู้ เอาชนะความเร่าร้อนความเสียดแทงและความผูกพันของโลกได้ และด้วยเหตุนี้เองท่านจึงกำหนดไว้ว่าเหตุการณ์ ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีขึ้นในวันเดียวกันคือวันเพ็ญวิสาขบูชา

นิพพานเป็นสภาวะที่ดับเย็นสนิทของสิ่งที่เร่าร้อนเพราะอำนาจแห่งกิเลสตัณหา ดังบาลีว่า “วานสงฺขา ตาย ตณฺหา ย นิกฺขนตตฺตา นิพฺพาติ วา เอเตน รากคฺคิอาทิกฺโกติ นิพฺพานํ” สภาพที่ดับสนิทเพราะหลุดพ้นจากตัณหา ที่เรียกว่า วานะ หรือธรรมเครื่องดับไฟคือราคะเป็นต้น ชื่อว่า นิพพานะ อะไรเป็นของร้อน? ชีวิตเป็นของร้อน คือ

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ วิญญาณ ผัสสะและเวทนาทั้งหมด ที่อาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้ซึ่งเป็นตัวชีวิต เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร? เพราะไฟคือราคะ โทสะ โมหะ ความเย็นสนิทของสิ่งเหล่านี้เพราะไม่ถูกไฟคือ นิพพาน ฉะนั้นนิพพานคือความเป็นของเย็นสนิท ของชีวิตซึ่งเคยเป็นของร้อนมาก่อนนั่นเอง นี่เป็นนิพพานส่วนบุคคลคนหนึ่ง ๆ ซึ่งเขาได้ทำให้ปรากฏขึ้นจากนิพพานใหญ่หรือนิพพานรวม ซึ่งเป็นนิรันดรหรือตั้งอยู่ตลอดอนันตกาล ไม่มีใครต้องบอกกล่าว เราก็ทราบได้ว่าโลกเราสมัยนี้เป็นโลกที่ร้อนยิ่งกว่าแต่ก่อน ทั้งนี้เป็นเพราะไฟคือราคะ โทสะ โมหะ ในโลกได้เพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยเหตุที่คนในโลกยิ่งมีความเฉลียวฉลาดในทางสุมไฟเหล่านี้มากยิ่งขึ้น คนในโลกยังไม่ทราบและไม่ถือว่าการดับไฟคือ ราคะ โทสะ โมหะเป็นจุดหมายของชีวิต และกลับเป็นผู้แสวงหาความเพลิดเพลินในการสุมไฟเหล่านี้ขึ้นในโลกให้มากยิ่งขึ้นโดยไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะดับมันเลยแม้แต่น้อย โลกกลายเป็นของร้อนไปทุกปรมาณู เพราะคนในโลกลูบคลำด้วยจิตใจที่เต็มไปด้วยราคะโทสะ โมหะ ยิ่งกว่าเดิม ความเย็นของนิพพานไม่ปรากฏแก่โลกเลย จนกว่าเมื่อชาวโลกจะมีความเข้าใจอันถูกต้องที่เรียกว่า “สัมมาทิฐิ” และช่วยกันดับไฟให้ดับสนิทไป มนุษย์ส่วนใหญ่ได้แต่สาละวนอยู่กับการทรมานเผาผลาญตัวเอง ไม่เคยรู้สึกในพระนิพพาน แม้แต่การฝันถึงโลกยังไม่ได้รับประโยชน์จากนิพพาน ซึ่งมีอยู่ในที่ทุกแห่งทุกเวลาเพราะความหลับใหลของชาวโลกเอง

๒.๔.๑ นิพพาน เป็นสภาวะที่ปราศจากเครื่องเสียดแทง

อะไรเป็นเครื่องเสียดแทงยกตำ โลกหรือชีวิตที่กล่าวแล้วอีกนั่นเองเป็นของเสียดแทงยกตำ ในเมื่อบุคคลเข้าไปจับฉวยเอาด้วยความเขลาเข้าใจผิด หรือที่เรียกว่า “มิจฉาทิฐิ” บัดนี้โลกเราสาละวนอยู่แต่กับการเสียดแทงแห่งความอยากแลความยึดถือนานาประการ ไม่เข้าใจตน ไม่เคยรู้สึกถึงภาวะแห่งการปราศจากการเสียดแทงนั้นเป็นอย่างไร เพราะพอเกิดมาก็มีลูกศรปักอกติดมาเสร็จด้วยกันทุกคน โลกจึงยังมิได้รับประโยชน์จากนิพพาน สมดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่หญิงสหายของนางวิสาขาประมาณ ๕๐๐ คน ดังนี้ว่า “เมื่อโลกถูกเป็นไฟอยู่เป็นนิตย์ ทำไมจึงมีหัวเราะรำเรงกันอยู่เล่า เธอทั้งหลายถูกความมืด (อวิชชา) ปกคลุม โฉนไม่แสวงหาดวงประทีป (ญาณปัญญา) กันเล่า” ในคัมภีร์อรุทธกถา กล่าวว่า “โลกถูกเป็นไฟ” หมายถึงโลกสันนิวาส (โลกคือหม้อสุตว์) ถูกไฟ ๑๑ กอง คือ ราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส แผดเผาอยู่เป็นนิตย์ คำว่า “ความมืด” (อนธการ) หมายถึงอวิชชา คำว่า “ดวงประทีป” หมายถึงแสงสว่างคือญาณ

พระนิพพานเป็นสภาพชนิดหนึ่งซึ่งเป็นนามธรรม เป็นความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา ความสุข อันแท้จริงความชุ่มชื้น เยือกเย็น ฯลฯ อย่างสุดยอด เป็นสภาพซึ่งแม้จะพูดว่ามีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง (ปฐมธาตุ) ก็ยังน้อยไป พูดว่าอยู่คู่กับสิ่งทั้งปวงก็ยังไม่พอ เพราะเป็นสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้นโดยตัวเองจนตลอดอนันตกาล เราจึงกล่าวได้แต่เพียงว่าพระนิพพานคืออมตธรรม เป็นสิ่งไม่มีการตาย

พระนิพพานเป็นสิ่งที่คู่กันมากับคน : ถ้าจะให้เข้าใจความหมายอันแท้จริงของพระนิพพานได้ประจักษ์ชัดยิ่งขึ้น ก็ควรย้อนไประลึกเรื่องธรรมดาเรื่องหนึ่งกล่าวคือเรื่องความเป็นมาแห่งแนวความคิดนี้ในทางปรัชญาของโลกทั่วไปให้สิ้นเชิง คือจำเดิมตั้งแต่มนุษย์เป็นมนุษย์ขึ้นมา ว่าความคิดในทางปรัชญาของมนุษย์ได้ก่อรูปขึ้นในทางจิตใจของมนุษย์และขยายตัวสูงขึ้นมาเป็นลำดับ ๆ อย่างไร นับตั้งแต่มนุษย์เริ่มรู้จักคิดในการแสวงหาสุขภาพจิตใจโดยไม่อาศัยวัตถุ และในที่สุดก็ได้พบสูงขึ้นมาโดยลำดับ ๆ ต่างศาสนาก็ต่างบัญญัติสิ่งสูงสุดยอดที่ตนค้นพบนั้นว่าเป็นความหลุดพ้น หรือรอดพ้นขั้นสุดยอดด้วยกันทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้เองเมื่อเราได้พิจารณาจุดมุ่งหมาย

สุดท้ายของศาสนาในปัจจุบันนี้ ก็จะพบว่าสิ่งสุดยอดทุกศาสนานั้นเรียกกันว่าความรอดพ้น (Salvation) เหมือนกันหมด แม้จะมีชื่อเรียกโดยพยัญชนะเป็นอย่างอื่นบ้างในบางครั้ง แต่สำหรับความหมายแล้ว ย่อมเล็งถึงความรอดพ้นจากปวงทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น

ในพระพุทธศาสนามีความรอดพ้นเรียกโดยชื่อว่าวิมุตติ คือความพ้นวิเศษ และนิพพานคือความสามารถดับสนิทไปได้ไม่มีส่วนเหลือ หรือนิสรณะ กล่าวคือการก้าวออกไปเสียได้ ในส่วนของศาสนาอื่น ในส่วนของศาสนาอื่น ครั้นค้นเข้าก็จะพบความรอดพ้นที่มุ่งหมายไปในทำนองเดียวกัน แม้จะได้แสดงเหตุผลหรือแนวทางปฏิบัติแห่งความรอดพ้นอันเป็นจุดที่มุ่งหมายอยู่นั้นเองกล่าวคือความรอดพ้นจากทุกข์หรือสิ่งอันตนไม่ปรารถนา หยาบหรือละเอียดเพียงไหนก็ย่อมแล้วแต่ปัญญาของตนจะมองเห็น

ถ้าเราพิจารณาถึงตัวความรอดพ้นนั้นโดยละเอียด ก็ย่อมจะเห็นโดยประจักษ์ว่าความรอดพ้นนั้นเป็นสิ่งแนบชิดกันอยู่กับความต้องการของสัตว์โลก ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน สัตว์เดรัจฉานก็ต้องการความรอดพ้นจากสิ่งที่ไม่ชอบเช่นเดียวกับมนุษย์ต้องการจนเราอาจจะเชื่อได้ว่า การต้องการความรอดพ้นนี้นับเป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของสัตว์ เป็นมูลฐานแห่งสัญชาตญาณอื่น ๆ ที่เป็นไปเพื่อเอาชีวิตรอด หรือการคงมีตัวอยู่ของสัตว์ ความรอดพ้นจึงอยู่ใกล้ชิดกับความต้องการแห่งชีวิตจิตใจของสัตว์ด้วยเหตุนี้ ครั้นสัตว์นั้น ๆ เจริญรุ่งเรืองขึ้นในทางความคิดและปัญญา จนกระทั่งมีมนุษย์และพุทธบริษัทขึ้นในโลกซึ่งหมายความว่าระดับความคิดของสัตว์ในชั้นนี้อยู่ในชั้นสูง ความรอดพ้นที่สัตว์ในชั้นนี้รู้จักปรารถนาจึงพลอยสูงขึ้นไปด้วยตามลำดับ ซึ่งจะต้องมีระดับหรือลักษณะทุก ๆ ประการ ได้สัดส่วนพอดีพอเหมาะกับความสูงแห่งความคิดของมนุษย์หรือสัตว์นั้นด้วย ด้วยเหตุนี้เองพระนิพพานจึงเป็นเหมือนสิ่งที่เป็นเป้าหมายที่อยู่ในเบื้องหน้าของสัตว์ทั้งหลาย เพราะว่าวันหนึ่งข้างหน้า สัตว์นั้น ๆ จะมีใจสูงจนรู้จักปรารถนาความรอดพ้นชั้นสูงนั้นได้ ด้วยเหตุว่าชีวิตนี้เป็นบทเรียนอยู่ในตัวทั้งกลางวันและกลางคืน

พระพุทธศาสนาว่าด้วยความจริงและลักษณะแห่งพระนิพพาน ไว้ว่า “นิพพานมปน โลกุตตรสงฆาตจตุมคคญาณณ สจฉิกาทพพิ ฯ มคคผลานมลามภูติ วานสงฆาตาย ตณหาย นิกขนตตตา นิพพานนติ ปวจจติ ฯ ตเทว สภาวโต เอกวิธมปิ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ อนุปานิพพานธาตุ เจติ ทูริธ โหติ การณปริเยน ฯ ตถา สุญญตม นิमितตมปฺปนิหิตยเจติ ติวริธ โหติ อาการภเทน ฯ แปลความว่า “ฝ่ายพระนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นโลกุตตระ อันพระอรหิยะพึงเห็นแจ้งด้วยมรรคญาณทั้ง ๔ เป็นอารมณ์ของมรรคจิตและผลจิต เรียกว่านิพพาน เพราะหลีกออกจากตัณหาที่ชื่อว่า วาณะ ฯ นิพพานนั้นแม้มีสภาวะอย่างเดียวกันคือสันติลักษณะ แต่ก็จำแนกเป็น ๒ อย่างตามปริยายแห่งเหตุ คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ (ความดับที่มีขั้นที่เหลืออยู่) และอนุปานิพพานธาตุ (ความดับที่ไม่มีขั้นที่เหลืออยู่) ฯ เช่นเดียวกัน นิพพานมี ๓ อย่างโดยการจำแนกตามอาการ คือ สุญญตนิพพาน (ความดับที่ว่างจากปฏิจจสันตติ) อนิมิตตนิพพาน (ความดับที่ไม่มีสัญญาณ) และอปนิหิตนิพพาน (ความดับที่ไม่มีสภาพปรารถนา)

นอกจากนี้พระอรุณธรรมาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ได้พรรณนาคุณของพระนิพพานไว้ด้วยภาษามคธ ว่า

“ปทมจจตุมจจนตํ อสงขตมมุตตริ
นิพพานมีติ ภาสนติ วานมุตตามเฮสโย”

แปลความว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ทรงตรัสถึงสภาวะธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเข้าถึงได้ เป็นธรรมชาติไม่มีจิต พ้นจากขั้น ๕ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไร ๆ เลย หา

สภาวะธรรมอื่นเปรียบเทียบไม่ได้ว่าสภาวะธรรมนั้นคือพระนิพพาน”

๒.๔.๒ ลักษณะสำคัญของพระนิพพาน

การศึกษาเกี่ยวกับนิพพาน มีสาระที่ควรให้ความสนใจ ๓ ประการคือ ๑.ธรรมชาติที่ไม่จุติ ๒.พ้นจากชั้น ๕ ๓.ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไร

นิพพานเป็นธรรมชาติที่ไม่จุติ (อจุตฺต) หมายถึงนิพพานไม่มีการเกิด ไม่มีความตาย เพราะความตายจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการเกิด ดังนั้นเมื่อไม่มีเกิดจึงไม่มีตาย การที่นิพพานไม่มีการเกิดเพราะว่านิพพานทำลายต้นเหตุซึ่งเป็นตัวทำให้เกิดภพต่าง ๆ ลงอย่างหมดสิ้น

นิพพานพ้นจากชั้น ๕ (ชั้นวิมุตฺต) หมายถึง เมื่อไม่มีการเกิด ชั้น ๕ ก็ไม่ปรากฏ เพราะความเกิดคือการปรากฏของชั้น ๕ ซึ่งธรรมดาสัตว์โลกทุกชนิดเมื่อเกิดแล้วจะต้องมีชั้น ๕ อาจจะครบทั้ง ๕ ชั้นหรือไม่ครบบ้าง เช่น เมื่อมนุษย์เกิดมามีรูปร่าง มีความรู้สึกสุขทุกข์ (เวทนา) มีความจำ (สัญญา) มีความคิดปรุงแต่งให้เกิดอารมณ์ (สังขาร) และมีจิต (วิญญาณ) แต่ถ้าเกิดเป็นอรุปรหมก็มีเพียง ๔ ชั้น ขาดรูปชั้น ๕ เป็นต้น ฉะนั้น การที่ไม่มีการเกิดจึงเท่ากับว่าไม่มีชั้น ๕

นิพพานไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไร ๆ (อสังขต) อสังขตคือนิพพาน เพราะนิพพานไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ (กรรม จิต อุตฺต อาหาร) ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายล้วนเกิดเพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง คำว่าปรุงแต่งในที่นี้คือสิ่งทั้งหลายมารวมตัวกันเป็นกอง เป็นหมู่ เช่น บ้านเกิดขึ้นเพราะการรวมตัวกันของวัตถุต่าง ๆ มีทั้งไม้ ปูน เหล็ก กระเบื้อง เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงความหมายของนิพพานธาตุทั้ง ๒ อย่าง ไว้ว่า

๑.สุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ แปลว่า ภาวะของนิพพานที่เป็นไปกับด้วยอุปาทิเหลืออยู่หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ ในเวลาที่เสวยอารมณ์ต่าง ๆ รับริสุสุขทุกข์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ในกระบวนการรับริสุเสวยอารมณ์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า นิพพานท่ามกลางกระบวนการรับริสุทางประสาททั้ง ๕ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ โดยฐานเป็นอารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรับริสู นิพพานในข้อนี้ เป็นด้านที่เพิ่งถึงผลซึ่งปรากฏออกมาในการรับริสุหรือการเกี่ยวข้องกับโลก คือ สิ่งแวดล้อมในการดำเนินชีวิตตามปกติ

ดังนั้น จึงเล็งไปที่ความหมายของความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะซึ่งทำให้การรับริสุหรือเสวยอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ขยายความออกไปว่า สุอุปาทิเสสนิพพานธาตุได้แก่ ภาวะจิตของพระอรหันต์ซึ่งปลอดโปร่งเป็นอิสระ ไม่ถูกปรุงแต่งบังคับด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้พระอรหันต์นั้น ผู้ยังมีอินทรีย์สำหรับรับริสูอารมณ์ต่าง ๆ บริบูรณ์คืออยู่ตามปกติเสวยอารมณ์ทั้งหลายด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของมัน การเสวยอารมณ์หรือเวทนานั้น ไม่ถูกกิเลสครอบงำหรือชักจูง จึงไม่ทำให้เกิดต้นเหตุทั้งในทางบวกหรือทางลบ (ยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ติดใจ-ขัดใจ) พูดอีกอย่างหนึ่งว่าไม่มีต้นเหตุที่จะปรุงแต่งภพหรือชักนำไปสู่ภพ (ภวเนตติ) ภาวะนี้มีลักษณะที่มองเห็นได้ ๒ ด้าน ด้านหนึ่ง คือ การเสวยอารมณ์นั้นเป็นเวทนาอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ในตัว เพราะไม่มีสิ่งกังวลติดข้องคาใจหรือเงื่อนปมใด ๆ ภายในที่จะมารบกวนและอีกด้านหนึ่งเป็นการเสวยอารมณ์อย่างไม่สงบ ไม่อภินันท์ ไม่ถูกครอบงำหรือผูกมัดตัว ไม่ทำให้เกิดการยึดติดหรือมัวเมาเป็นเงื่อนงำต่อไปอีก ภาวะเช่นนี้ย่อมเป็นอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตตามปกติของพระอรหันต์ เป็นเรื่องปัจจุบันเฉพาะหน้า แต่เวลาแต่ละขณะที่ได้รับอารมณ์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเรียกว่า ทิวฐุธรรม (แปลว่า อย่างที่เห็น ๆ กัน หรือทันตาเห็นในเวลานั้น ๆ)

ตามความหมายดังที่กล่าวมานี้ นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง จึงต้องเป็นภาวะของพระอรหันต์ที่ยังทรงชีพและดำเนินชีวิตเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกอยู่ตามปกติอย่างที่เห็น ๆ กัน และทันตาเห็นเป็นปัจจุบัน

๒.อนุปาติเสสนิพพาน แปลว่า ภาวะนิพพานที่ไม่มีอนุปาติเหลืออยู่ หรือนิพพานไม่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ หรือนิพพานของพระอรหันต์ที่นอกเหนือจากเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ในกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ พุดอีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะของนิพพานเองล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งประจักษ์แก่พระอรหันต์เมื่อประสบการณ์ในกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ สิ้นสุดลง หรือในเมื่อไม่มีการรับรู้ หรือในเมื่อไม่เกี่ยวข้องกับการรับรู้อารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ เหล่านั้น (รวมทั้งอารมณ์ผ่านทางประสาททั้ง ๕ นั้น ที่ยังค้างอยู่ในใจ) ขยายความออกไปว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ภาวะนิพพานที่พระอรหันต์ประสบอันเป็นส่วนที่ลึกซึ้งลงไปหรือล้ำเลยออกไปกว่าที่มองเห็นได้ พ้นจากเวลาที่เสวยอารมณ์หรือรับรู้ประสบการณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ แล้ว กล่าวคือ หลังจากการรับรู้ประสบการณ์หรือเสวยอารมณ์ โดยไม่ภินันท์ด้วย ตัณหา ไม่เสริมแต่ง คลอเคลียและกริมกรุ่นด้วยกิเลสคือ ราคะโทสะและโมหะ (อภิภินันตियะ) แล้วอารมณ์หรือประสบการณ์เหล่านั้น ก็ไม่ค้างคาที่จะมีอำนาจครอบงำชักจูงหรือรบกวนอีกต่อไป จึงกลายเป็นของเย็น (สตีติ ภวิสสนติ) คือสงบราบคาบหมดพิษสงไป ไม่อาจก่อชาติก่อภพขึ้นได้อีก พุดเป็นสำนวนว่า พระอรหันต์มีความสามารถพิเศษที่จะทำให้อารมณ์หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา มีสภาพเป็นกลางปราศจากอำนาจครอบงำหน่วงเหนี่ยว กลายเป็นของสงบเย็นอยู่ใต้อำนาจของท่าน พระอรหันต์จึงได้ชื่อเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งว่า สตีติภุตตะ หรือ สตีตะ แปลว่า เป็นผู้เย็นแล้ว ภาวะที่ประจักษ์โดยปราศจากประสบการณ์เสริมแต่งค้างคาอยู่ หรือภาวะที่ประสบเมื่อไม่มีอารมณ์ภายนอกที่ค้างคาใจหรือคอยรบกวนอยู่เช่นนี้ นับว่าเป็นภาวะขั้นใน ซึ่งอยู่นอกเหนือจากการติดต่อกับโลกภายนอก ล้ำเลยไปกว่าระดับการรับรู้ทางอินทรีย์ ๕ พ้นจากกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ที่พัวพันอยู่กับชั้น ๕ เรียกได้ว่าเป็นการเข้าถึงภาวะที่ปราศจากภพหรือไม่มีภพใหม่ ในภาวะเช่นนี้ คือเมื่อไม่มีชั้น ๕ เป็นอารมณ์ คือ ประจักษ์หรือประสบนิพพานในฐานะที่เป็นอัมมายนะ นิพพานในข้อที่สองนี้เป็นด้านที่เพ่งถึงภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ ที่ประจักษ์แก่พระอรหันต์พ้นจากกระบวนการรับรู้เสวยอารมณ์ภายนอก นอกเหนือจากการดำเนินชีวิตตามปกติ เป็นภาวะที่พุดถึงหรือบรรยายได้แต่เพียงลักษณะของการเกี่ยวข้องกับนิพพานนั้น ถึงจุดที่ประสบการณ์ที่รู้เข้าใจกัน ซึ่งไม่ใช่ในนิพพานสิ้นสุดลง ส่วนภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ ซึ่งลึกเลยไปกว่านั้น เป็นเรื่องของผู้ประสบหรือประจักษ์เองจะรู้และเข้าใจ คือสันติภูมิภาวะ

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ พระพุทธองค์ตรัสสำคัญความอีกว่า “ตถาคตผู้มีจักขุ ไม่ทรงอิงอาศัยสิ่งใด ๆ ผู้คงที่ ทรงประกาศนิพพานธาตุไว้ ๒ ประการนี้ คือ นิพพานธาตุประการหนึ่ง เป็นสภาวะมีให้เห็นในอิตถภาพนี้ (ทิฏฐธัมมิกะ) ชื่อว่าอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาที่นำไปสู่ภพ ส่วนนิพพานธาตุอีกประการหนึ่ง เป็นสภาวะที่มีในกายภาคหน้า (สัมปรายิกัตถะ) ชื่อว่าอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เป็นที่ดับสนิทแห่งภพทั้งหลายได้โดยสิ้นเชิง จนทั้งหลายผู้รู้ที่ไม่ถูกปรุงแต่งนี้แล้วมีจิตหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งภเวณฑติ ยินดียิ่งในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส เพราะบรรลุดุจธรรมเป็นสาระ เป็นผู้คงที่ ละภพทั้งปวงได้

นอกจากนี้ นิพพานยังสามารถแบ่งออกเป็นประเภทตามอาการที่บรรลุของพระอริยะหรือโดยภาวะที่เป็นไปได้อีก ๓ ประเภท คือ

๑.อนิมิตตนิพพาน ได้แก่ภาวะของนิพพานที่ไม่มีนิมิต เครื่องหมาย รูปร่าง สันฐาน สีสนั วรณะอย่างใดอย่างหนึ่ง พระอริยบุคคลผู้บรรลุนิพพานนั้น เจริญวิปัสสนาภาวนาพิจารณาณารูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ก่อนที่

จะบรรลุนิพพาน แต่มีอารมณ์หนักไปในอนิจจลักษณะพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนบรรลุนิพพาน

๒. อัปภินิหิตนิพพาน ได้แก่ภาวะนิพพานที่ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา กล่าวคือไม่มีตัณหาความดิ้นรนซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ ต้องเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นทุกขลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นทุกข

๓. สุกุตนิพพาน ได้แก่ ภาวะของนิพพานที่สูญสิ้นจากกิเลสและอุปาทานชั้นห้า ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ผู้ที่จะบรรลุนิพพานประเภทนี้ต้องเจริญวิปัสสนาพิจารณาสังขารโดยความเป็นอนัตตลักษณะ พิจารณานามรูปโดยความเป็นอนัตตา

ดังนั้นนิพพานมีอย่างเดียว แต่มองเป็น ๒ ด้าน ด้านที่หนึ่ง คือ นิพพานในแง่ของความสิ้นกิเลส ซึ่งมีผลต่อการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หรือต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ด้านที่สองคือนิพพานในแง่เป็นภาวะล้วน ๆ แท้ ๆ ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะของผู้บรรลุ ไม่อาจหยั่งรู้ถึงด้วยประสบการณ์ทางอินทรีย์ ๕ เป็นเรื่องนอกเหนือจากประสบการณ์ที่เนื่องด้วยชั้น ๕ ทั้งหมด อนุปาติเสสนิพพานคือนิพพานตามความหมายของนิพพานเองแท้ ๆ ล้วน ๆ สุกุตนิพพานคือนิพพานตามความหมายในทางปฏิบัติเมื่อสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวัน เมื่ออธิบายอีกนัยหนึ่ง อนุปาติเสสนิพพาน คือนิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีนิพพานเป็นอารมณ์ สุกุตนิพพาน คือนิพพานในความหมายที่พระอรหันต์มีชั้น ๕ เป็นอารมณ์

นิพพานกล่าวโดยการอุปจารณ์ คือกล่าวโดยปริยายแห่งเหตุ มี ๒ ประการ คือ (๑) สุกุตนิพพาน ได้แก่ นิพพานที่กิเลสดับสิ้นอย่างเดียว ส่วนชั้น ๕ ยังคงเหลืออยู่ (๒) อนุปาติเสสนิพพาน ได้แก่ นิพพานที่ดับสิ้นกิเลสและชั้น ๕ ก็ดับสิ้นแล้ว ไม่มีชั้น ๕ เหลือคงอยู่

คำถามท้ายบท

๑. แนวคิดพื้นฐานของพุทธจริยศาสตร์คืออะไร จงอธิบายมาดู ?
๒. เกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรมในจริยศาสตร์ของปรัชญาตะวันตกคืออะไร ?
๓. เกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาคืออะไร
๔. กฎแห่งกรรมมีความสำคัญอย่างไรต่อหลักพุทธจริยศาสตร์
๕. เจตจำนงเสรีในหลักพุทธจริยศาสตร์เป็นอย่างไร จงอธิบายมาดู ?
๖. พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอิสรภาพของเจตจำนงเสรี จงอธิบายว่าอิสรภาพของเจตจำนงเสรีคืออะไร ?
๗. จงอธิบายหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนาว่ามีกี่อย่าง อะไรบ้าง
๘. จงอธิบายจริยธรรมขั้นต้น จริยธรรมชั้นกลางและจริยธรรมชั้นสูงของพระพุทธศาสนามาดู ?
๙. จงอธิบายลักษณะ ประเภทและภาวะของพระนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาทมาดู ?
๑๐. แนวทางในการประยุกต์พุทธจริยศาสตร์กับการแก้ปัญหาสังคมควรเป็นอย่างไร ?